МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет природоохоронний
Кафедра економіки природокористування

Кваліфікаційна робота бакалавра

на тему: **Екологізація як фактор розвитку туристичної діяльності**

Виконала студентка групи СТ-18
спеціальності 101 «Екологія»
Сівак Анастасія Андріївна

Керівник к.екон.наук, доцент
Попова Марія Олександрівна

Рецензент д-р екон.наук, проф.
Садченко Олена Василівна

Одеса 2022

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет Природоохоронний
Кафедра Кафедра економіки природокористування
Рівень вищої освіти бакалавр
Спеціальність 101 «Екологія»
(шифр і назва)
Освітня програма «Організація еколого-туристичної діяльності»
(назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри економіки
природокористування
_____Губанова О.Р.
"2" березня 2022року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ БАКАЛАВРА

студентці _____Сівак Анастасії Андріївні_____
(прізвище, ім'я, по батькові)
1. Тема роботи Екологізація як фактор розвитку туристичної діяльності
_____
керівник роботи Попова Марія Олександрівна, к.екон.наук, доцент,
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)
затверджені наказом ОДЕКУ від "14" вересня 2021 року № 175-С
2. Строк подання студентом роботи 03.06.2022 року
3. Вихідні дані до роботи матеріали періодичних видань, монографій, нормативно-правові акти, статті фахових збірників, наукових робіт, статистична інформація, матеріали сайтів Інтернет-мережі.
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити):
1. Теоретичні аспекти екологізації туристичної діяльності.
2. Дослідження рівня екологізації в роботі туристичних підприємств Одеської області.
3. Шляхи підвищення ефективності екологізації туристичних підприємств.
5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)
1. Схема екологізації сільського туризму.
2. Схема небезпечних впливів туризму.
3. Матеріально-технічні засоби екологізації туризму.
4. Види українського екологічного туризму.
5. Основні екологічні принципі збалансованого туризму.
6. Приклад кластерного утворення на базі туристичного підприємства.
7. Запропоновані заходи щодо сучасного сприяння екологізації туризму.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
	немає		

7. Дата видачі завдання_____2 березня 2022 року_____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Оцінка виконання етапу	
			у %	за 4-х бальною шкалою
1.	Аналіз наукової літератури з досліджуваної теми, написання вступу.	02.03.22-07.03.22	90	Відмінно (А)
2.	Написання першого розділу.	08.03.22-14.03.22	94	Відмінно (А)
3.	Написання другого розділу.	15.03.22-20.03.22	90	Відмінно (А)
4	Узагальнення результатів до першого і другого розділу	12.05.22-15.05.22	94	Відмінно (А)
5.	***Рубіжна атестація.***	16.05.22-20.05.22	92	Відмінно (А)
6.	Написання третього розділу.	21.05.22 28.05.22	92	Відмінно (А)
7.	Узагальнення отриманих результатів. Оформлення електронної версії роботи. Перевірка на наявність плагіату.	29.06.22-03.06.22	92	Відмінно (А)
8.	Перевірка роботи науковим керівником, надання відгуку, складення протоколу та висновку керівника, підпис авторського договору	04.06.22-10.06.22		
	Інтегральна оцінка виконання етапів календарного плану (як середня по етапам)		92	Відмінно (А)

Студентка _____ Сівак А.А.
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____ Попова М.О.
(підпис) (прізвище та ініціали)

АНОТАЦІЯ

Кваліфікаційна робота бакалавра на тему «Екологізація як фактор розвитку туристичної діяльності»
Сівак Анастасії Андріївни

Актуальність теми. Незважаючи на визнану важливість екологізації як ключового фактору, що забезпечує розвиток окремих підприємств та країни в цілому, деякі основні аспекти екологічної діяльності в туристичній індустрії залишаються недостатньо дослідженими та потребують уточнення. Таким чином, існує необхідність розробки рекомендацій щодо вдосконалення роботи саме в даній області.

Мета і задачі дослідження. Мета роботи – на основі сучасних наукових підходів до організації туристичної діяльності в сучасних умовах провести аналіз обраного об'єкта дослідження і визначити шляхи вдосконалення на підставі екологізації в цій області.

Для досягнення мети були поставлені і вирішені наступні завдання:

– визначити сучасні проблеми розвитку туристичної діяльності та види стратегій екологізації в індустрії туризму; провести аналіз досвіду закордонних країн в екологізації туризму;

– провести дослідження рівня екологізації в роботі туристичних підприємств одеської області;

– розробити шляхи підвищення ефективності екологізації туристичних підприємств.

Об‘єктом дослідження є процес розвитку екологізації як фактору конкурентоспроможності сучасного туристичного підприємства.

Предметом дослідження є туристична діяльність і механізм формування ефективної роботи туристичних підприємств на підставі екологізації.

Методи дослідження. Теоретичною та методологічною основою роботи є фундаментальні концепції теорії екологічного розвитку туристичної галузі, наукові положення та класичні підходи до формування системного погляду на сучасні процеси, роботи з вдосконалення конкурентоспроможності туристичної фірми в контексті вирішення проблем з впровадження екологізації та запобігання негативних наслідків сучасних умов.

Інформаційною базою виступають нормативно – законодавчі акти України, статистичні дані, отримані вітчизняними та зарубіжними вченими, наукові публікації вітчизняних і зарубіжних вчених, інформація електронних Інтернет-ресурсів.

Результати дослідження. У кваліфікаційній роботі бакалавра розглянуто сучасні проблеми екологізації туристичної діяльності та розроблено практичні рекомендації щодо їх вирішення.

Сформульовані та обґрунтовані положення та рекомендації можна застосовувати для подальшого розвитку науково-практичних підходів щодо формування системи сприяння якісному впровадженню екологізації в діяльність сучасного туристичного підприємства.

Структура і обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Повний обсяг тексту кваліфікаційної роботи бакалавра – 75 сторінок, таблиць – 9, рисунків – 6.

Перелік ключових слів: екологізація, туристична діяльність, екотуризм, можливості, туристичне підприємство.

ЗМІСТ

ВСТУП 5

1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 10

1.1. Особливості та сучасні проблеми розвитку туристичної діяльності 10

1.2. Сутність та види стратегій екологізації в індустрії туризму 23

1.3. Аналіз досвіду закордонних країн в екологізації туризму 29

2 ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ В РОБОТІ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ 36

2.1. Загальна характеристика туристичних підприємств в Одеській області 36

2.2. Аналіз діяльності підприємств та виявлення недоліків 46

3 ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ 56

3.1. Стратегія розвитку екологізації як фактор конкурентоспроможності сучасного туристичного підприємства 56

3.2. Пропозиції щодо розробки сучасного механізму сприяння екологізації всіх видів туристичної діяльності 59

3.3. Сучасні тенденції та перспективи розвитку екологічного туризму в Одеській області 65

ВИСНОВКИ 70

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ 73

-

ВСТУП

Питання розвитку сфери туризму є особливо актуальним в наш час, оскільки покращення становища неодмінно сприятиме додатковому припливу туристів, може надати позитивний стимул для багатьох інших галузів.

Сучасні умови потребують нового напряму у розвитку світового туризму, направленого на пошук нетрадиційних підходів до переосмислення добробуту людини, на поглиблення співробітництва задля досягнення безпеки людства у сталого розвитку. Тому проблеми екологізації у сфері людській діяльності, в тому числі, і туристичній, є дуже актуальними на сьогодні. Екологізація, будучи важливою частиною так називаємої «зеленої» економіки, спрямована на підтримку добробуту товариства за рахунок раціонального використання природних ресурсів, а також повернення кінцевих продуктів у виробничий цикл.

Серед основних причин початку екологічного туризму провідну роль займає, по-перше, навантаження через велику масовість у туризму, на природні та культурно-історичні ресурси, що зростає прямо пропорційно темпам зростання туристичних відвідувань.

Актуальність теми полягає в тому, що не зважаючи на визнану важливість екологізації як ключового фактору, що забезпечує розвиток окремих підприємств та країни в цілому, деякі основні аспекти екологічної діяльності в туристичній індустрії залишаються недостатньо дослідженими та потребують уточнення. Таким чином, існує необхідність розробки рекомендацій щодо вдосконалення роботи саме в даній області.

Мета роботи – на основі сучасних наукових підходів до організації туристичної діяльності в сучасних умовах провести аналіз обраного об'єкта дослідження і визначити шляхи вдосконалення на підставі екологізації в цій області.

Для досягнення мети були поставлені і вирішені наступні завдання:

– визначити сучасні проблеми розвитку туристичної діяльності та види стратегій екологізації в індустрії туризму; провести аналіз досвіду закордонних країн в екологізації туризму;

– провести дослідження рівня екологізації в роботі туристичних підприємств одеської області;

– розробити шляхи підвищення ефективності екологізації туристичних підприємств.

На сьогодняшній день екологічні проблеми стають актуальними для всіх напрямів туризму. Понятия екологізація – це процес послідовного та неухильного впровадження систем технічних управлінських, та інших рішень, що дозволяють підвищувати ефективність використання природних ресурсів та умов поряд з покращенням чи хоча б збереженням якості природного середовища на локальному, регіональному та глобальному рівнях. У результаті все більшого поширення набуває екологізований продукт високої якості, який найбільш конкурентоспроможний в умовах сучасної зміни структури ринку. В екологізації туризму можна виділити два напрямки:

– екологізація вже існуючої пропозиції за рахунок поліпшення основних туристичних послуг: підвищення комфортності послуг, виключення із середовища обслуговування туристів шкідливих для здоров'я матеріалів, організації харчування на основі екологічно чистих харчових продуктів і тд.

– диверсифікація сектора туристичних послуг шляхом створення спеціального туристичного продукту, іншими словами виділення субринку туристичних послуг під назвою «екотур». Реалізація цього продукту веде к появі потоків туристів, спрямовані головним чином з урбанізованих районів у райони з природними комплексами, що збереглись в природному стані.

Основна причина звернення до екологічного туризму полягає у невідрегульованості відносин у системі "туризм-екологія". Звідси, зрозуміло, і походження понять "зелений" або "м’який туризм". Саме орієнтацією на екологічну складову з метою залучення туристів можна пояснити підвищену увагу останні роки до відвідування місць із незабрудненою природою.

Численні опитування туристів показують, що з провідних мотивів туристичних подорожей першому плані дедалі більше висувається прагнення людей спілкуватися з природою.

На появу екологічного туризму також впливають процеси індустріалізації та урбанізації.

Індустріалізація – це процес створення великого машинного виробництва у всіх галузях економіки і, насамперед, у промисловості. Вона зосереджується у великих населених пунктах, які мають у своєму розпорядженні необхідну робочу силу та розвинену інфраструктуру, що обслуговує виробництво (мости, дороги,, склади, енергетичне господарство, транспорт, освіта, водопостачання, павука, охорона здоров'я та ін.) Індустріалізація посилює економічну міцність країни, створює матеріальні передумови подальшого розвитку. Але водночас вона звужає життєвий простір людей, обмежуючи їх рухливість підпорядковуючи їх "залізному молоху", нав'язавши людині ритм і темп життя.

Екологічний туризм – такий вид туризму, що виражається в активному відпочинку людини у природному середовищі не тільки з використанням її пізнавальних, рекреаційних та інших можливостей, але і з урахуванням їх збереження та примноження як на свідомому, так і на практичному рівні.

Для більшості людей екологічний туризм зводиться до вузького поняття відпочити за містом, проте екологічний туризм – це дуже величезне напластування напрямків у вивченні історії природи, етнографії та екстремальних видів туризму.

Основною ідеєю екологічного туризму – є насамперед турбота про навколишнє природне середовище, яке використовують у туристичних цілях. Саме використання в туристичних цілях багатств природи у поєднанні з вихованням любові до неї, твердженням важливості її захисту і є характерною рисою екологічного туризму.

Вона отримує конкретне втілення й те, що екологічний туризм покликаний:

1) постійно, систематично та цілеспрямовано культивувати критерій рівноваги навколишнього природного середовища;

2) гармонізувати відносини між екологією, економікою та суспільством;

3) орієнтувати туристичні організації на збереження та примноження споживчої вартості природного середовища та рахунок виділення частини туристичних доходів на вирішення пов'язаних з цим завдань;

4) підпорядковувати короткочасні інтереси отримання прибутку від туризму довгостроковим інтересам збереження природи майбутніх поколінь, і навіть для подальшого розвитку туризма;

5) формувати в туристів почуття особистої відповідальності за стан природи і її майбутнє, стверджуючи у тому свідомості приналежність до неї як її ортатичної частини.

Ці та інші особливості екологічного туризму не слід розглядати у відриві від інших складових туризму – рекреаційної, естетично-художньої, культурно-пізнавальної, розважальної та інше. Адже в наших країнах багато людей, готових платити за можливість спостерігати за життям тварин та вислуховувати спеціальні докладні пояснення гіда. Тому зазвичай під екологічними турами маються на увазі піші, водні або кінні маршрути екологічними стежками у супроводі гідів, які, як правило, є співробітниками природних резерватів.

Саме тому актуальним та надзвичайно важливим кроком на шляху до введення туризму в русло сталого розвитку є розробка та впровадження в дію шляхів та програм екологізації. Це в свою чергу дозволить знайти правильні, екологічно-обґрунтовані напрями розвитку туристичної діяльності, забезпечить охорону та раціональне використання природних багатств, визначить шляхи відновлення пошкоджених природних територій та об’єктів.

Якщо людство сподівається зберегти свій вид, воно повинне проявляти більш дбайливе ставлення до навколишнього природного середовища. Сучасний туризм завдає шкоди довкіллю. Туристи, короткочасне задоволення

своїх потреб у відпочинку ставлять вище, ніж турботу про навколишне природне середовище, яке так потребує належного відношення. Одне із завдань екологічного туризму – навчити людей любити і поважати природу, розуміти її закони, ставитися до неї відповідально і обдумано.

Великі надії покладаються на екотуризм в реалізації концепцій сталого розвитку туризму і подорожей в цілому. Раціональне використання природних і культурно-історичних туристичних ресурсів, дозволить уникнути багатьох негативних наслідків масового туризму, і зменшити негативний вплив людини на природне середовище.

Об‘єктом дослідження є процес розвитку екологізації як фактору конкурентоспроможності сучасного туристичного підприємства.

Предметом дослідження є туристична діяльність і механізм формування ефективної роботи туристичних підприємств на підставі екологізації.

Виходячи з цього, актуальність теми досліджень полягає в необхідності зменшити несприятливі впливи рекреаційної діяльності на основні компонентів навколишнього природного середовища, та впровадити принципи еколого-збалансованого природокористування під час здійснення рекреаційної діяльності.

1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Особливості та сучасні проблеми розвитку туристичної діяльності

Туристична діяльність, як і багато інших галузей народного господарства, спрямована на використання природних ресурсів та природних об'єктів і залежить від якості навколишнього природного середовища. Основними туристичними цінностями, як вже відомо, є різноманітність ландшафтів, чисте атмосферне повітря, незабруднена вода, розмаїття тваринного та рослинного світу. В умовах поглиблення екологічної кризи, зростання масштабів забруднення, вичерпання природних ресурсів зростає ризик інтенсифікації деструктивних процесів у навколишньому природному середовищі, які призводять до зменшення біорізноманіття і руйнування природних об’єктів. З кожним роком туристична галузь вимагає залучення все більшої кількості природних ресурсів та створення особливих природно-соціальних ландшафтів, де рекреаційне використання є основним. Найбільшого антропогенного навантаження зазнають курортні, рекреаційні та лікувально-оздоровчі зони та території, де здійснюється інтенсивне використання вичерпних та не відновлюваних природних ресурсів. Стихійне та нераціональне використання таких територій породжує цілий ряд екологічних проблем, пов'язаних з забрудненням, пошкодженням та передчасним виснаженням лікувальних та рекреаційних ресурсів. Деструктивні зміни, що відбуваються в рекреаційній зоні часто призводять до руйнування самого природного об'єкта.

Особливо небезпечною для окремих регіонів та й для біосфери в цілому є створення спеціалізованих великих туристичних центрів та інтенсивне використанні місцевих туристичних ресурсів. Перенаселеність та перевантаження туристичної інфраструктури, що викликано концентрацією

туристів в обмежених місцях, призводить до шкідливого використання природних ресурсів, значного забруднення довкілля, зростання обсягів відходів, наслідком чого стає порушення екологічної рівноваги, виникнення незворотних змін у навколишньому природному середовищі, зменшення привабливості природного об'єкта та його деградації. Однак для успішного розвитку туристичної галузі стан навколишнього природного середовища є визначальним [4].

Негативні, а іноді й катастрофічні наслідки інтенсивного розвитку туризму на природне середовище мають найрізноманітніші прояви. Насамперед, це виснаження природних ресурсів (вирубування лісів, руйнування ґрунтового покриву, споживання великої кількості водних ресурсів тощо), забруднення довкілля (забруднення атмосферного повітря транспортними засобами, збільшення об'єму каналізаційних стоків, накопичення твердих відходів тощо), погіршення екологічної ситуації в регіоні. Великої шкоди навколишньому природному середовищу завдає самовільне розміщення тимчасових баз для відпочинку, заготівля деревних соків, самовільне розпалювання вогнищ, рибальство, незаконне полювання, збирання лікарських та декоративних рослин, створення зоологічних та ботанічних колекцій тощо [4].

Туризм у масових масштабах становить дуже серйозну загрозу для природного середовища, яку порівнюють з впливом деяких галузей промисловості чи інтенсивних форм сільського господарства. За масштабами впливу на довкілля туризм знаходиться на п’ятому місці (після промисловості, будівництва, транспорту і сільського господарства).

Головними причинами негативного впливу туризму на довкілля стає, в першу чергу, надмірна концентрація туристичного руху в часі і в просторі, нерівномірне розташування туристичної інфраструктури, недосконалі форми організації відпочинку а також брак екологічної культури туристів.

Ще одною потенційно небезпечною для довкілля сферою діяльності в туризмі є транспортні перевезення. Туристи складають значну частину

пасажирів на різних видах транспорту (частіше за все це характерно для повітряного і водного транспорту). Основними екологічними проблемами транспорту є надмірне споживання природних ресурсів, хімічне забруднення повітря а також ґрунту та води; шумове забруднення та проблеми, пов'язані з будівництвом транспортних комунікацій.

Беручи до уваги ступінь організації природного середовища, вплив туризму на довкілля треба розглядати на двох рівнях: елементарному (вплив на окремі складники, такі як рельєф, повітря, ґрунти, рослинний і тваринний світ тощо) і біоценотичному (по відношенню до екосистеми і ландшафту в цілому). Найкраще способи впливу і їх наслідки піддаються аналізу у випадку ґрунтів і рослинного покриву, трохи слабше – для рельєфу, найслабше – для вод і повітря. Найсильніших і найтриваліших перетворень від туристично-рекреаційного впливу на рівні біоценозів зазнають рослинність, тваринний світ і ґрунти.

Основні наслідки впливу туризму на навколишнє середовище:

1. Надмірне використання ресурсів. Основними природними ресурсами, які використовуються для потреб туристичної галузі є водні, земельні і енергетичні. Для будівництва об'єктів туристична інфраструктури (готелів, басейнів, кемпінгів, ,лижних витягів, автодоріг, туристичних шляхів) щороку поглинаються великі площі земної поверхні. Так, лише кількість готельних номерів за останнє десятиліття зросла на 25% (на 3-4% щорічно). Туристична інфраструктура зазвичай створюється поблизу найбільш привабливих у ландшафтному відношенні територій: біля підніжжя гір, на лісових галявинах, узбережжях морів чи озер, які одночасно є найбільш чутливими до антропогенного впливу. Ця проблема є надзвичайно актуальною і для деяких регіонів України, зокрема Карпат, узбережжя Чорного та Азовського морів, Криму, де в останні роки відбувається масова розбудова туристичних об'єктів та приватного сектору.

2. Погіршення естетичної цінності ландшафту. Активна розбудова туристичної інфраструктури приводить до урбанізації територій та порушення

природних обрисів ландшафту і виникнення так званого візуального забруднення. Концентрація туристичних об’єктів (наприклад, високих готелів – блоків на пляжах) псує краєвид і знижує естетичну цінність території. Для їх будівництва часто використовується чужорідний стиль, а також не властиві для даної місцевості будівельні матеріали, часто привезені з іншої частини світу. Такі об’єкти часто абсолютно не пасують до місцевого архітектурного стилю, що формувався віками і органічно вписаний в навколишню природу.

Проблему складає також стихійна розбудова так званої малоформатної нічліжної бази у приватному секторі, яка здійснюється безконтрольно, без урахування особливостей ландшафту, фізико-географічних властивостей місцевості, гідрологічних характеристик. Великий вплив на зниження естетичної привабливості ландшафту має засмічення території. Накопичення сміття становить велику загрозу для всіх елементів живої та неживої природи, оскільки воно має не лише естетичний, але і санітарний аспект.

3. Забруднення повітря. Джерелами забруднення повітря в туристичних регіонах є емісія шкідливих сполук (діоксиду сірки, діоксиду і оксиду вуглецю, оксидів азоту, вуглеводнів, важких металів), спричинена використанням недосконалих опалювальних технологій (наприклад, опалювання вугіллям) та транспортним рухом. Зокрема в Європі понад 80% всіх викидів діоксиду вуглецю, зв’язаних з транспортом. При роботі транспортних двигунів використовуються також великі об’єми кисню. Небезпечними з точки зору забруднення повітря є енергоємні види туризму (наприклад, вся інфраструктура, пов’язана з гірськолижним).

4. Забруднення води. Найважливішим джерелом забруднення є неочищені стоки закладів розміщення і харчування. Вони можуть містити шкідливі сполуки азоту, фосфору, хлору, зокрема поверхнево-активні речовини (піноутворювачі), органічні речовини, а також мікробне забруднення. Окремою проблемою забруднення водойм є сміття, яке викидається як об’єктами туристичної інфраструктури, так і самими туристами.

5. Деградація ґрунтів. Масовий туристичний рух спричиняє зміни структури ґрунтів, збільшення щільності, зміну фільтраційних властивостей. Наслідком цього є ерозія ґрунту і виникнення характерних форм мікрорельєфу: заглибин та колій у місцях стежок, валів на узбіччях стежки, терас, що виникають внаслідок витоптування, а також ніш і зсувів. Інтенсивність цих процесів залежить від характеру породи, нахилу стоку і кількості туристів. Особливо вони актуальні на гірських пішохідних стежках.

Негативні екологічні наслідки витоптування в тій чи іншій мірі відчули на собі більшість найпопулярніших пішохідних туристичних маршрутів, в тому числі і в Українських Карпатах. Зокрема, активне відвідування туристами Говерли призвело до повного знищення трав'яного покриву і лісової підстилки на схилі в околицях спортивної бази «Заросляк». Популярний туристичний маршрут на Говерлу із стежки перетворився в дорогу шириною понад 5 м з оголеними корінням дерев, а вище лісового поясу на її місці утворився яр.

6. Вплив на живу природу. Негативний вплив на рослинний покрив пов'язаний як безпосередньо із туристичним рухом, так і з функціонуванням об'єктів туристичної інфраструктури. Безпосередній вплив туристів — це витоптування, ламання гілок дерев, зривання рослин і знищення грибниці. Це спричинює зміну видового складу рослин, знищення рідкісних та цінних видів, а іноді і цілих рослинних угруповань, і занесення на їх місце чужорідних видів. Цілковите відновлення знищеного через витоптування, біоценозу наступає лише через 15-20 років. Вирубування дерев та чагарників на розпал у гірській місцевості може призвести до зміни рослинних поясів, зокрема до зміщення верхньої межі лісу.

Вплив на тваринний світ також може досягати значних масштабів. Туристи часто турбують тварин, створюють шум, а іноді навіть навмисно знищують їх оселища. Якщо турбування припадає на період вигодовування молодняка, то воно впливає на продуктивність популяції. Використання туристами мотороводного транспорту часто веде до розлякування риби і

водоплавних птахів. Часті контакти з людьми можуть викликати зміни у поведінкових реакціях тварин.

Загострення екологічних проблем туристичної діяльності вимагає пошуку нових векторів розвитку. Одним із них є застосування в туризмі основоположних принципів концепції сталого розвитку.

На сьогоднішній день тисячі жителів українських сіл самостійно надають послуги у сфері сільського зеленого туризму, однак офіційної легалізації вони не отримали; досі не визначено їх статус (підсобне господарство чи підприємництво); не впорядковані стосунки з контролюючими органами; не визначені санітарно-гігієнічні та екологічні обов‘язки щодо надання високоякісних, екологічно-чистих продуктів та послуг, а також збереження довкілля. Ці та інші фактори значно стримують вихід даного виду туризму як на внутрішній, так і на зовнішні ринки (рис.1.1.) [24].

Діяльність сільського господарства регламентується такими законодавчими актами як Закон України «Про особисте селянське господарство» від 15.05.2003р., із змінами та доповненнями внесеними Законами України від 17.11.2005р., 25.12.2008 р., 15. 04.2009 р. та Проект Закону України «Про сільський зелений туризм» від 12.04.2007 р. В цих законодавчих актах дозволяється відкрито займатися таким видом діяльності як сільський зелений туризм, однак складною залишається проблема оподаткування. Більшість господарів, щоб уникати бюрократичних процедур і сплати податків не подають документи на реєстрацію і працюють нелегально. Така діяльність вимагає додаткових витрат на організацію маркетингової та рекламної стратегії. Ще одна проблема самодіяльності в тому, що виключена можливість укладати договори про співпрацю із турфірмами у великих містах України, таких як Київ, Одеса, Дніпропетровськ, оскільки серйозні турагенти не будуть працювати нелегально, а гарантії у сфері сільського туризму такі ж важливі, як і у будь-якому іншому бізнесі. Надалі не врегульованим

залишається питання страхування клієнтів сільського туризму, які відпочивають без послуг туроператора[25].

Рис. 1.1. Схема екологізації сільського туризму

Недоліком в умовах кризи є відсутність реального доступу до дешевих кредитних ресурсів, які можна спрямувати на покращення умов для прийому туристів.

Наступна проблема полягає у відсутності комплексного навчання господарів-власників садиб. Адже господар, який приймає туристів повинен володіти уміннями та навичками, які притаманні представникам понад 15 професій. Підготовка висококваліфікованих кадрів дуже відчутна, тому і надалі навчання і перекваліфікація господарів сільських садиб залишається актуальнішою.

Запозичивши польський досвід, необхідно створити сталі групи тренерів, які б на постійній основі здійснювали профільне повне консультування, супровід та навчання зацікавлених осіб. Відповідно варто створити постійно діючий інформаційно-тренінговий центр, до якого міг би

звернутися пересічний громадянин і отримати всю необхідну інформацію яка йому потрібна.

Індустрія подорожей і туризму, охоплюючи широкий спектр видів економічної діяльності, має значний потенціал, що дозволяє їй вносити конструктивний вклад до стійкого розвитку всіх регіонів планети. Важливим стає розуміння цього потенціалу, та забезпечення добробуту, соціального прогресу і створення робочих місць у всіх країнах, оскільки навіть найбідніша з них має певні переваги перед іншими, маючи неповторну культуру, історичну або природну спадщину, своєрідність якої приваблює дедалі більше подорожуючих.

Розвиваючись динамічно і не завжди регульовано, туризм наносить шкоду природним системам та спричинює соціальну напругу. Реальний вплив туризму на довкілля залишається прихованим за рахунок того, що транспортні перевезення, готельний і ресторанний бізнес сприймаються як окремі сектори сфери послуг, а не як взаємопов'язані складові єдиного комплексу, головним завданням якого є задоволення зростаючих потреб сфери туризму. Тому регулятивні заходи з боку держави необхідні для збереження високої якості довкілля, оскільки сучасні туристи стають більш вибагливими до якості природного середовища, обираючи для відпочинку екологічно благополучні місця.

У зв'язку з практичним вичерпанням можливостей саморегуляції сфери туризму і враховуючи те, що у туристичному секторі екологічний чинник стає економічною категорією, неможливо забезпечити його подальший сталий розвиток без державних заходів, спрямованих на стримування стихійного розвитку туризму. Подолання існуючих негативних тенденцій, створення системних та комплексних передумов для сталого розвитку туризму є одним з пріоритетних напрямків забезпечення сталого розвитку країн.

Сталий розвиток – це свідомо підтримуваний розвиток, в результаті чого зростає роль управління, самоврядування і самоорганізації. Зміна функцій держави має відбуватись внаслідок активізації її регуляторних функцій

шляхом встановлення параметрів розвитку і контролю за їхнім дотриманням. Головним засобом реалізації переходу до сталого розвитку є керована системна трансформація суспільства, економіки та держави, яка приведе до переходу на вищий рівень розвитку [26].

Туристична галузь є важливим сектором економіки й суспільного життя, забезпечує місцеве населення робочими місцями, зберігає історико-культурну спадщину і природні ресурси, сприяє інвестуванню в туристичну інфраструктуру, що в свою чергою дає соціальні та культурні переваги.

Єдиним напрямом впровадження принципів сталого розвитку, їх реалізації має стати екологізація туризму. За рахунок її комплексності та узгодженості управлінських механізмів можливо буде досягти визначеного принципами сталого розвитку балансу між реалізацією туристичного продукту, отримання економічної дохідності та раціональним природокористуванням.

Питання екологізації туризму є вкрай важливими для мінімізації негативного антропогенного впливу на довкілля, збереження та підтримання якісного екологічного стану основних його компонентів, а тому починають віднаходити себе в реальному запровадженні. За приклад можна назвати організацію екологічного, сільського, зеленого й агротуризму, створення та прокладання екологічних стежок, маршрутів, використання ресурсо- та енергозберігаючих технологій в туристичній індустрії, екологічно освітні заходи під час туристичної подорожі тощо [27].

Проблемними питаннями на шляху проведення екологізації туристичної діяльності є:

– відсутність дієвої нормативно-правової бази, яка б ефективно регулювала, встановлювала основні поняття та особливості запровадження екологічно-орієнтованих видів туризму на території України;

– недостатність фінансування, відсутність належного кадрового забезпечення;

– відсутність досвіду організації екологічно-орієнтованих видів туризму тощо.

Розвиток екологічно-орієнтованого туризму зможе позитивно вплинути на зростання економічної дохідності туристичних регіонів, покращити їх екологічний стан, а також підвищити рівень екологічної обізнаності та культури як місцевого населення, так і самих туристів.

Інтенсивність впливів туризму на довкілля залежить здебільшого від масштабів й видів туристичної діяльності на тій чи іншій території. Звичайно, окремий турист здійснює незначний вплив на оточуюче середовище, однак екологічні проблеми з'являються вже при збільшенні численності туристів або при зміні ступеня використання ресурсів. Різкі темпи збільшення кількості туристів, поява нових видів туристичної діяльності, можуть поставити під загрозу найбільш вразливі в екологічному сенсі регіони, включаючи національні парки, природно-заповідні території, які є загально громадською спадщиною.

Окрім цього, існує ряд інших факторів, які також спонукають до розвитку сталого туризму, а саме:

– надмірна концентрація об'єктів туристичної інфраструктури на незначних за площею територіях (санаторно-курортних закладів, готелів, туристичних баз, закладів тимчасового розміщення, ресторанів, паркінгів, автозаправочних станцій, пунктів технічного обслуговування тощо), внаслідок чого втрачається їх природна екологічна стійкість і здатність до самовідновлення;

– нераціональне використання природних лікувальних ресурсів (гострою залишається проблема збереження пляжних територій, джерел мінеральних вод і родовищ цілющих грязей, проведення берегоукріплювальних і протизсувних робіт), відсутність дієвого державного контролю за їх експлуатацією, в тому числі і комерційними структурами;

– забудова закладами туристичного розміщення значних територій, внаслідок чого нерідко відбувається деградація земельних ресурсів, зниження

родючості ґрунтів, знищення рослинного покриву та погіршення естетичних властивостей ландшафтів;

– забруднення і засмічування земельних ділянок, водних об’єктів (морів, озер, річок, ставків)внаслідок утворення несанкціонованих звалищ та куп сміття, розкидання по всій території побутових і харчових відходів відпочиваючими (пластикові пакети, посуд, пляшки, папір, скло), розташування хаотичних вбиральнь без належного контролю й біоочистки;

– зменшення популяцій риб та тварин, що зумовлено надмірною (без наявності відповідних ліцензій) рибною ловлею, мисливством.

Найбільш небезпечними є впливи туризму на (рис.1.2.):

1. Рослинний та тваринний світ. Нерегульована туристична діяльність прямим чином впливає на видовий склад рослинності конкретно визначеної території. Збір рослин для гербаріїв, букетів, при якому вони часто вириваються з корінням, призводить до зникнення деяких, часто – рідкісних видів, а проходження туристських транспортних засобів за межами доріг завдає шкоди рослинності, веде до локальної деградації трав’яного покриву і утворення значної кількості неупорядкованих доріг, що порушує красу природних територій.

Рис.1.2. Схема небезпечних впливів туризму

Що стосується тваринного світу, то найбільшої шкоди він зазнає від несанкціонованого полювання та рибної ловлі, які скорочують їх популяції.

Браконьєрство сьогодні завдає дуже великої шкоди природі України. Проте відомо, що й сама присутність людей також здатна порушити життєдіяльність диких тварин, особливо – птахів та ссавців. Часто незручності тваринам завдають не самі люди, а устаткування, яким вони користуються на відпочинку.

2. Санітарний стан території. Сміття та відходи, які залишаються після відвідування туристами певних територій чи об'єктів, як правило створюють санітарно-гігієнічні проблеми та впливають на екологічний стан як самої туристичної території, так і прилеглих ландшафтних елементів.

3. Атмосферне повітря. Якість атмосферного повітря є важливим індикатором здоров'я населення, придатності території для оздоровлення та лікування.

Забруднення повітря здебільшого відбувається внаслідок використання транспортних засобів під час туристичних подорожей та перевезень. Шкідливі речовини, що містяться у відпрацьованих газах автомобілів, вкрай негативно впливають як на здоров'я людини, так і на екологічний стан довкілля. Під час експлуатації автомобіля з двигунами внутрішнього згоряння джерелами викидів шкідливих речовин є відпрацьовані гази, випаровування з систем живлення, неконтрольований вплив на ґрунт паливно-мастильних матеріалів тощо.

4. Водні об'єкти. Основним ресурсом, який використовується для відпочинку, спорту та купання, забезпечення функціонування закладів туристичного розміщення в особистих потребах відпочиваючих є водні об'єкти.

Здатність водних ресурсів задовольняти туристичні потреби різна, але в основному, чим більше туристи використовують певну територію, тим більший ризик погіршення якості води.

Багато готелів й закладів туристичного розміщення використовують різноманітні хімікати (хлорне вапно або каустичну соду) для знищення запаху стічних вод або для розчинення жирів і олій. Деякі готелі навіть скидають

хлоровану воду з басейнів прямо у водні об’єкти. Хлорорганічні сполуки, які використовуються для дезінфекції води є дуже токсичними для флори та фауни і можуть спричинити їх загибель.

5. Ґрунт та рельєф. Вплив туризму на ґрунт може мати різний характер, який залежатиме від конкретних видів туризму, що організовуються на відповідній території. Ущільнення ґрунту спричинюється переважно численними пішохідними екскурсіями великих груп туристів або в результаті кінних прогулянок.

В ґрунтах, внаслідок ущільнення погіршується структура, здатність відновлювати рослинний покрив. Внаслідок ушкодження коріння рослин порушується дренаж, який викликає змив ґрунту та може слугувати причиною виникнення ерозії, ускладняються доступ вологи та повітря до коренів рослин і ґрунтових організмів, знижується мікробіологічна активність (в 2-3 рази), зменшується інтенсивність виділення вуглекислого газу. Дані процеси призводять до скорочення видового складу рослин, а іноді до їх загибелі.

Екологізація туристичної діяльності має супроводжуватись застосуванням особливих матеріально-технічних засобів, а саме:

– впровадження в санаторно-курортній справі системи очищення пляжів, річок, прибережних зон морів, озер і водосховищ;

– широкомасштабного застосування техніки для спостереження за станом природи і поведінкою відпочиваючих;

– забезпечення туристів новітніми, екологічно безпечними видами транспорту, спорядженням і устаткуванням, використання яких зведе до мінімуму нанесення шкоди природним об’єктам (рис.1.3.).

Рис.1.3. Матеріально-технічні засоби екологізації туризму

Отже, ефективним напрямком вирішення проблеми «рекреація – навколишнє природне середовище» є розвиток екологічного туризму. Екологічний туризм на сьогодні здатен гарантувати реальну, стабільну фінансову підтримку охороні природи та підвищити значимість тих природних ділянок, які повинні зберігатися і залишатися у незміненому стані.

1.2. Сутність та види стратегій екологізації в індустрії туризму

Стратегія сталого розвитку є однією із ключових та пріоритетних в усіх галузях промисловості, народного господарства та економіки. Її принципи та основні положення направлені на досягнення гармонії між ростом економічних показників, стабільністю в соціальній сфері та охороною довкілля. Збереження природних ресурсів, підтримка їх сталості та перехід до ресурсозберігаючих, енергоефективних технологій є чи не одним із ключових завдань на порядку денному.

Однією із галузей економіки, яка стрімко розвивається та спричинює антропогенні навантаження на природні екосистеми є туристична. Попит на

туристичний продукт і туристичні послуги зумовлений як бажанням підвищити рівень економічної дохідності, створити нові робочі місця та історико-культурною зацікавленістю туристів, так і фізіологічною потребою людини в оздоровленні, лікуванні, відпочинку. Забезпечення охорони довкілля на ряду із отриманням соціально-економічних перспектив має бути одним із першочергових завдань на усіх рівнях.

Сьогодні проблема сталого розвитку є однією із найактуальніших і невідкладних у світі, спричинена ускладненням взаємозв'язків між людиною та навколишнім природним середовищем. Виходячи з цього, на міжнародному рівні всерйоз почали обговорюватись й вирішуватись глобальні соціально-економічні та екологічні проблеми, першочерговими з яких є:

– незворотні деградаційні процеси, забруднення довкілля;

– демографічний вибух, нестача продовольства, безробіття;

– виснаження природних ресурсів, знищення й збідніння видового (флористичного та фауністичного) різноманіття;

– нерівномірність розвитку та зростаюча прірва між економічно розвиненими і бідними країнами тощо.

Гострою залишається демографічна ситуація в світі, викликана стрімким зростанням народонаселення; омолодженням населення у групі країн, що розвиваються, і старінням – в економічно розвинених державах; диспропорціями у розміщенні світового економічного потенціалу й всієї сукупності соціальних благ, які надаються населенню, що зумовлює високий ступінь розриву в рівнях економічного розвитку основних світових центрів та периферії; зростанням кількості біженців і мігрантів тощо.

Першочерговими для вирішення є екологічні проблеми, спричинені посиленням антропогенних тисків на НПС. До них належать:

– забруднення атмосферного повітря (викиди шкідливих речовин від промислових підприємств, автотранспортних засобів тощо);

– погіршення якості водних ресурсів (виснаження водойм, зникнення малих річок, забруднення водних об'єктів мало очищеними стоками

підприємств та житлово- комунальних господарств, потрапляння у ґрунтові і поверхневі води отрутохімікатів, біогенних та органічних речовин, які використовуються у сільськогосподарській діяльності тощо);

– деградація і забруднення ґрунтового покриву залишками пестицидів, важкими металами (в світі залишається все менше вільного для оранки ґрунту, втрачено понад 2 млрд. гектарів родючих земель, які перетворені на пустелі або непридатні землі);

– вплив на лісові ресурси (вирубка значних площ лісових масивів під будівництво тощо).

Екотуризм – це подорож в місця з відносно незайманою природою з метою отримання уявлень про природні та культурно-етнографічні особливості даної території, що не порушує цілісності екосистем і створює такі економічні умови, коли охорона природи стає вигідною місцевому населенню.

В рамках розробленої концепції визначення екологічного туризму включає в себе два аспекти. По-перше, екотуризм являє собою природо-орієнтований туристський продукт. По-друге, він є інструментом, що забезпечує сталий розвиток ООПТ (особливо охоронювані природні території) і СТ (сталий туризм). Іншими словами, екотуризм, з одного боку, виступає як специфічний сегмент ринку туристичних послуг, а з іншого, як сукупність принципів і методів розвитку. Такий туризм задовольняє всі існуючі потреби еколого-орієнтованого попиту, але, при цьому, розвивається таким чином, щоб забезпечити наступні покоління принаймні рівними можливостями використання природно-ресурсної бази.

Слід виділити чотири види екотуризму, які є перспективними для українських умов:

1. Науковий туризм. До наукового екотуризму іноді відносять експедиції учених, літні польові практики студентів, інші подорожі, які включають збір наукової інформації про відвідуваний регіон. Науковий туризм, зазвичай, становить відносно невелику частку в загальному туристичному потоці, проте

роль його може бути досить велика. Зокрема, він може істотно поповнити інформацію про маловивчені райони і об'єкти.

2. Тури історії природи або так званий пізнавальний екотуризм – це «екотуризм в класичному розумінні», тобто подорожі, пов'язані з пізнанням навколишньої природи і місцевої культури.

3. Пригодницький туризм. Даний вид об'єднує всі подорожі, пов'язані з активними способами пересування і відпочинку на природі, мають на меті отримання нових відчуттів, вражень, поліпшення туристом фізичної форми та досягнення спортивних результатів.

4. Подорожі в природні резервати, ООПТ і СТ. Висока аттрактивність унікальних та екзотичних природних об'єктів і явищ, що знаходяться на ООПТ і СТ, приваблюють безліч туристів (рис.1.4.).

Рис. 1.4. Види українського екологічного туризму

Аналіз світової практики туризму показує, що особливо охоронювані природні території володіють найбільшим потенціалом для розвитку екологічного туризму. В Україні з усіх ООПТ найбільш відомі державні природні заповідники і національні парки.

Умови та фактори, що виявляють центральну роль особливо охоронюваних природних територій у розвитку екологічного туризму, це:

1. Заповідні території, здатні взяти на себе функції планування, управління та моніторингу екотуристської діяльності.

2. ООПТ і СТ активно займаються екологічною просвітою. Екотуризм може бути ефективним засобом екологічної освіти і дозволяє привернути увагу широкої громадськості до питань охорони природи та посилити громадську підтримку охоронюваних територій.

3. Мережа заповідників і національних парків охоплює багато унікальних і найбільш примітних ландшафтів та екосистем, що не порушені діяльністю людини.

4. Заповідники мають наукові відділи, у функції яких входить постійний моніторинг природних екосистем. Це обумовлює високу перспективність українських заповідників для організації наукового туризму і літніх польових практик для зарубіжних та українських студентів.

5. Заповідники та національні парки відіграють помітну роль в суспільному і культурному житті районів, де вони розташовані. Екологічні екскурсії та туристична діяльність значно посилюють роль ООПТ і СТ в цьому процесі.

6. Розвиваючи екологічний туризм, охоронювані території можуть вносити істотний внесок у розвиток місцевої економіки, сприяти залученню в регіон міжнародної уваги та інвестицій, а також створення нових робочих місць для місцевого населення [29].

З точки зору регіонального управління, виникнення і розвиток екологічного туризму призводить до наступного: а) збільшення кількості платників податків та бази оподаткування; б) збільшення числа працюючих місць; в) поява зручного інструменту для взаємодії з бізнесом; г) зростання інвестиційної привабливості регіону; д) підвищення політичної, економічної та соціальної значущості регіону.

Таким чином, необхідний організаційно-економічний механізм управління регіональним розвитком екологічного туризму, під яким слід розуміти сукупність системних елементів, що визначають алгоритм прямого і

непрямого впливу на умови функціонування і розвитку об'єкта управління і забезпечують реалізацію кооперaційних взаємодій учасників ТРК з метою реалізації ресурсного потенціалу для підвищення ефективності регіональної економіки.

Управління розвитком екологічного туризму в регіоні слід розглядати як довгострокову задачу, вирішити яку можна тільки професійна, не перетворюючи його в побічну функцію.

Головним завданням організаційно-економічного механізму є забезпечення організаційної єдності господарюючих суб'єктів регіону у підвищенні ефективності діяльності, створення необхідних умов для перетворення економічних відносин, успішному вирішенні проблеми сталого економічного і соціального розвитку регіону[30].

Організаційно-економічний механізм повинен бути спрямований, насамперед, на охорону навколишнього середовища, створення господарського механізму, ідентичного вживаному в управлінні економікою регіонів шляхом забезпечення єдиних підходів до організації планування виробництва та охорони навколишнього середовища, стимулювання екологізації виробництва і зниження антропогенного впливу на рекреаційні ресурси.

Дана стратегія повинна забезпечити розвиток туризму по траєкторії, що сприяє тому, щоб:

а) природні комплекси не постраждали;

б) були створені механізми підвищення зайнятості місцевих жителів;

в) виникла можливість зростання доходів як природоохоронних структур, так і місцевих поселень;

г) розвивалася екологічна освіта.

На основі запропонованої стратегії ООПТ і СТ здатні мінімізувати «витрати» екотуризму та максимально збільшити його переваги.

Основу управління розвитком екологічного туризму становить програмно-цільовий метод, який спирається на раціональний розподіл

повноважень і функцій між регіональним рівнем і рівнем окремих дестинацій екотуризму.

1.3. Аналіз досвіду закордонних країн в екологізації туризму

На сьогоднішній день як у світі, так і в Україні спостерігається тенденція до підвищення зацікавленості відпочинком у формі проведення вільного часу серед природи. Актуальною на заході є тема розвитку сільських територій, збереження культурної спадщини міста та села, розвитку озеленених територій відпочинку, пошук додаткових джерел доходу, створення нових робочих місць.

До основних екологічних принципів збалансованого туризму треба віднести: утилізацію відходів встановлення очисних систем та повторного використання води, зменшення рівня антропогенного навантаження, впровадження альтернативних джерел енергії, розвиток екологічних видів туризму, зменшення рівня шумового забруднення (рис.1.5.).

Рис.1.5. Основні екологічні принципі збалансованого туризму

Для підтримки сталого розвитку регіону є необхідність встановлення балансу між задоволенням соціально-економічних потреб суспільства, захистом інтересів майбутніх поколінь та забезпеченням якісного екологічного стану довкілля.

Слід зазначити, що основою екологізації є екологічна освіта, що, в першу чергу, є важливим засобом підвищення екологічної культури та розвитку екологічної свідомості населення. Екологізація дасть змогу впровадити нові рішення, які виведуть сільський туризм на рівень регіону, а згодом на рівень держави, світу.

Що стосується саме екологізації туристичної діяльності, то вона є науково-обґрунтованою, екологічно-орієнтованою управлінською діяльністю, яка спрямована на підвищення екологічного стану природних комплексів та об‘єктів територій туристичної зацікавленості; збереження та відновлення деградованих екосистем за рахунок зміни способу їх використання; розрахунок та встановлення допустимої кількості туристів за певний туристичний сезон; модернізацію обладнання та очисних споруд, що застосовуються в туристичній інфраструктурі; підвищення культури виробництва туристичних послуг; екологічну освіту.

Враховуючи вплив чинників на організацію сільського туризму, основними факторами успішної діяльності є професійна чітка маркетингова політика та рекламна діяльність; оптимальне співвідношення поняття «ціна-якість»; сегментація; спеціалізація; високий рівень сервісу; визначення ніші ринку; створення власного, унікального туристичного продукту; кластеризація бізнесу – організація взаємопов'язаних, взаємодоповнюючих діяльностей (наприклад вівчарство: туристичне дозвілля спостерігання за тваринами, участь в догляді за ними, виготовлення сиро-молочної продукції, приготування страв з баранини та дегустація, сувеніри, продукція ручної роботи з овечої шерсті); співробітництво з іншими туристичними організаціями. Всі ці фактори можуть бути враховані після впровадження категоризації.

Досвід впровадження категоризації в Європі можна розглянути на прикладі European Federation of Farm and Village Tourism – європейської федерації (об'єднання) закладів сільського зеленого туризму, що функціонують у сільській місцевості, в тому числі на базі фермерських господарств. Учасниками EuroGites є 35 професійних організацій з 28 європейських країн, що пропонують близько 100 000 закладів для відпочинку у сільській місцевості. Країнами учасниками є: Австрія, Німеччина, Білорусія, Бельгія, Боснія-Герцеговина, Болгарія, Польща, Хорватія, Кіпр, Чеська Республіка, Естонія, Франція, Грузія, Греція, Бельгія, Угорщина, Іспанія, Ізраїль, Італія, Латвія, Португалія, Литва, Люксембург, Норвегія, Швейцарія, Румунія, Росія, Сербія, Словаччина, Словенія, Великобританія.

Сільський туризм в Європі базується на «трьох китах»: агротуризм – діяльність на базі діючих агротуристичних ферм в сільських територіях; сільський туризм – відпочинок в зелених садибах; туризм в сільських територіях – сільських готелях. Основні туристичні послуги сільського туризму: гастрономія, розміщення, активний туризм, культура, події, історична спадщина, мальовничі краєвиди, пейзажі,. Важливим є результат запровадження категоризацій, адже він служить загальному враженню споживача про конкретну агрооселю.

В більшості європейських країн функціонує система категоризації – визначення рівня матеріально-технічного оснащення, якості обслуговування закладів сільського зеленого туризму. При міністерствах туризму функціонують спеціальні інспекторські комісії, що мають ліцензію на здійснення перевірки, регулярного моніторингу сільських помешкань та присвоєння їм відповідної категорії (рівня сервісу).

Враховуючи те, що значна частина країн світу використовують подібні вимоги до присвоєння категорій агрооселям можна виділити найбільш застосовувані категоризації. А саме вимоги: США і Великої Британії, Норвегії та Ісландії, Чехії, Іспанії, Угорщини, Словаччини, Португалії.

У США і Великобританії поширюється концепція «Bed & Breakfast» тимчасове проживання в порожніх кімнатах будинків, незалежно від місця їхнього розташування. З часом зі спектру нічліжних закладів типу «B & B» виокремлюється відпочинок власне у сільських будинках та міні-готелях, розташованих у сільській місцевості.

Нині до сектора сільського зеленого туризму належать такі окремі категорії нічліжних закладів типу «B & B»:

1. B & B cottage – це тимчасове проживання (здебільшого 6-7 діб) у повністю винайнятому котеджі, що знаходиться в курортно-рекреаційній зоні на території, яка має статус сільської місцевості (необов'язкова умова, тобто котеджі можуть бути і в курортних містах та передмістях).

2. B & B farm vacation – це заклади, зорієнтовані на обслуговування родинного відпочинку з дітьми в мальовничій сільській місцевості з цінними рекреаційними ресурсами. Цільове сезонне перебування у них передбачено для міських дітей різних вікових груп під час шкільних канікул, де є можливість спілкуватися з ровесниками, пізнавати природу і відпочивати в «домашній» атмосфері окремо від батьків.

3. B & B homestay – це тимчасове проживання (здебільшого 5-7 діб) в оселі сільського господаря спільно з його родиною у спеціально відведених для гостей кімнатах. Перебування в агрооселі супроводжується залученням гостя до традиційної життєдіяльності сільської родини, її побуту та духовної культури.

4. B & B farmstay – це тимчасове проживання (здебільшого 5-7 діб) в оселі фермера або у кемпінгу на території фермерського господарства. Гості фермера мають можливість купувати й споживати його продовольчу продукцію та брати участь в окремих сільськогосподарських роботах на фермі.

Цікавий досвід категоризації сільського житла для туристів запровадила Ісландія – країна, де сільські території охоплюють понад 70% площі острова. Усі агрооселі країни поділено на I–III категорії, а також некатегорійні умови (сніданок обов'язковий):

I категорія: прості кімнати з ліжками, які щоденно прибирають, забезпечують чистими рушниками. Гості мають доступ до спільної вітальні.

II категорія: на доповнення до умов I категорії всі кімнати мають умивальники і краще умебльовані.

III категорія: на доповнення до умов II категорії всі кімнати мають ванну кімнату. Крім категоризації номерів, практикується також категоризація гостьових будинків (категорії A, B, C, D, E, F, G). Загальні вимоги до будинків такого типу зводяться до таких пунктів:

1. Будинок має бути охайним і в доброму стані з централізованим водопостачанням і WC.

2. Будинок має бути невеликого розміру і заселений максимум однією родиною.

3. Пухові ковдри мають видаватися фермером, хоча гості можуть приїжджати і з власною постіллю.

4. Обов'язкові засоби приготування їжі та необхідний посуд.

5. Категорії A, B, C, D, E, F і G різняться за розмірами, наявністю додаткових засобів обслуговування і комфорту, цінами за одне місто.

У країнах Північної Європи діє система категоризації осель, на зразок готельної – від 1 до 5 зірок. Оцінка будинків (без урахування інтер'єру):

– здається не менше ніж 42 м^2 житлової площі з окремими спальнею, вітальнею і кухнею, камін. Гігієнічний вузол: душ, ванна, власна сауна, окремий туалет. Уся побутова техніка (електроплита, холодильна камера, пральна і посудомийна машини, мікрохвильова піч);

– здається не менше ніж 24 м^2 житлової площі з окремими спальнею, вітальнею і кухнею (додаткові ліжка можуть розташовуватися на даху), камін. Гігієнічний вузол: душ, ванна, власна сауна, окремий туалет, побутова техніка;

– здається не менше ніж 24 м^2 житлової площі з окремими спальнею, вітальнею/кухнею (додаткові ліжка можуть розташовуватися у вітальні і на даху), камін. Гігієнічний вузол: власна сауна, окремий туалет, телевізор, електроплита, холодильник;

– здається не менше ніж 12 м^2 житлової площі з окремими спальнею та вітальнею/кухнею, де розташовуються додаткові ліжка, зовнішній туалет, піч на дровах чи газова плита, телевізор, холодильник;

– здається не менше ніж 12 м^2 житлової площі. Нафтова лампа чи газове освітлення, зовнішній туалет, піч на дровах чи газова плита. Зберігання продуктів у холодному підвал [22].

У Швеції та Франції рівень якості послуг закладів сільського (зеленого) туризму визначається за допомогою символу пшеничного колоска.

Два пшеничних колоски означають мінімальний прийнятий рівень сервісу що відповідає стандартам EuroGites. Чотири колоски пшениці означають найвищий рівень сервісу. Категоризація гостинних садиб Словенії має символ яблука.

Зображення одного яблука означає мінімально облаштовані кімнати з ванною і туалетом на поверсі. Садиби з чотирма яблуками передбачають: наявність великих, комфортабельних кімнат з власною ванною кімнатою; доступ до надвірної зони (тераси, балкони); додатковий сервіс та зручності (тенісний корт, басейн, конюшня); спеціальні тур програми. У Чехії затверджена категоризація від 1-4 зірок:

1) * Tourist – гостьовий будинок, який є частиною сімейного житлового будинку;

2) ** Economy – окремий будинок, здається кімната з диваном і міні-кухнею обладнана для тимчасового розміщення гостей;

3) *** Standard – окремий об'єкт розміщення (визначається як будівля для сімейного відпочинку), призначений для індивідуальних місць з відпочинком, санітарним вузлом і міні-кухнею;

4) **** First Class – будинок як мінімум з 2 і максимум 4 житловими кімнатами, санітарним вузлом, кухнею, вітальнею, лазнею або басейном.

В Іспанії існує поділ нічліжних закладів, розташованих у сільській місцевості, які підлягають оподаткуванню як суб'єкти агротуристичного підприємництва, на такі три класи:

1) HR (hotel rural) – сільський готель;

2) CA (castillo) –садиба в історичному помісті;

3) CR (casa rural) – сільський будинок.

Рівень закладу сільського (зеленого) туризму в європейських країнах має об‘єктивний характер, відповідність присвоєння категорії контролюється державою.

Проведення категоризації садиб сільського зеленого туризму області використовується як маркетинговий інструмент, збільшує популярність садиби серед туристів.

Розвиток екологічного туризму в Україні знаходиться на початковому етапі. Для його становлення необхідною умовою є природно-рекреаційні ресурси, що будуть привертати увагу туристів. Завдяки гарному географічному положенню, Україна багата на різноманітні природні та рекреаційні ресурси, які можна використовувати в розвитку екологічного туризму [23].

У світі категоризація має за мету визначення й приведення до уніфікованих стандартів надання послуг з розміщення, і є одним із найбільш дієвих інструментів розвитку екологічного туризму. Вона є управлінським інструментом здійснення контролю за якістю пропозицій туристичних господарств і є добровільною для здійснення. Садиби, які пройшли процедуру категоризації гарантують високу якість послуг, охочіше відвідуються екологічно свідомими туристами.

2 ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ В РОБОТІ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ В ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ

2.1. Загальна характеристика туристичних підприємств в Одеській області

Туристичний бізнес завжди користувався великою популярністю та попитом, так як незалежно від економічної та політичної ситуації, люди постійно мають потребу у відпочинку. Проте на сучасному етапі, в умовах жорсткої конкуренції між туристичними підприємствами, недостатньо тільки виробляти якісні товари та послуги, необхідно також вміння здобути прихильність споживачів. Саме тому велике значення відводиться маркетингу, головним завданням якого є «не тільки створення такого продукту, що користується попитом, але також його успішна реалізація на ринку туристичних послуг».

Еко-готель «Villa Pinia» розташований у місті Одесі на вулиці Довга, 4а та працює з літа 2012 року. Готель «Villa Pinia» презентує себе як перший екологічний готель у місті, що розташовуються на живописній 16 станції Великого Фонтану, у 5-и хвилинах пішої прогулянки до пляжу Золотий Берег.

Villa Pinia складається з 15-ти номерів категорії стандарт, люкс та апартаменти. Готель повинен притримуватися цінностей еко-філософії, що відрізняє готель його від інших (табл.2.1.).

Цінності, яких притримується готель:

– готель побудований таким чином, щоб максимального використання денного світла. Спеціальне ізоляційне покриття фасаду дозволяє зберігати тепло взимку і прохолоду влітку;

– постільна білизна, текстиль у номерах, рушники у тільки з натуральних тканин;

– гості готелю сплять на матрацах і подушках з наповнювачем із екологічно чистого гречаного лушпиння. Матраци та подушки мають

унікальні ортопедичні властивості і природний аромат, що несе приємне розслаблення;

– у меню ресторану запропоновані страви, приготовані з екологічно чистих продуктів, вироблених на фермах Одеського регіону. Наявний великий асортимент чаю (у чайній карті є сертифіковані органічні чаї). До трав'яного чаю пропонується варення з шишок;

– басейн у готелі «Villa Pinia» спроектований таким чином, щоб він максимально обігрівався сонячними променями; вода не тільки фільтрується, а й зм'якшується шляхом використання природних мінералів;

– у якості миючих засобів використовуються тільки органічні та екологічно нешкідливі речовини, які відповідають міжнародним стандартам і мають відповідну сертифікацію.

Рис. 2.1. Приклад кластерного утворення на базі туристичного підприємства

Види знижок на послуги в готелі «Villa Pinia»:

1. Комфорті відрядження: знижка 30% на проживання; ранній сніданок з собою (за попередньою броні); безкоштовне прання; 10% на усі послуги готелю.

2. SALE-спеціальна пропозиція на банний час у бідні дні до 17:00. вихідні вартість 600 грн/год, у будні – 500 грн/год, у бідні дні до 17:00 всього 350 грн/год [8,12,14].

Загальна характеристика Еко-готелю «Villa Pinia» представлена у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Загальна характеристика Еко-готелю «Villa Pinia»

Показник	**Характеристика**
Тип підприємства	Еко-готель
Назва підприємства	«Villa Pinia»
Адреса	65038, Україна, м.Одеса, вул. Довга 4
Контактний телефон Веб-сайт	+38 (048) 705 58 58 +38 (098) 600 58 58 https://villa-pinia.com/
Кількість номерів	15
Час заїзду	14.00
Час виїзду	12.00
Способи здійснення бронювання	Booking, expedia, Homepage, HotelBeds, від стійки, по телефону, електронна пошта, онлайн бронювання
Кількість та тип засобів громадського харчування в готелі	Ресторан, доставка їжі та напоїв у номер, бар, сніданок у номер, приладдя для барбекю, запаковані ланчі, снек-бар, спеціальні дієтичні меню (за запитом), доставка продуктів харчування
Кредитні картки, що приймаються	Кредитна карта(Visa, Mastercard, Maestro,, American Express).

Розглянемо туристичне підприємство «Impala travel». Головний офіс туристичного підприємства «Impala travel» розташований за адресою: Воронцовський 8, Туристичні продукти: пляжний відпочинок, новорічні тури, оздоровчий відпочинок в Європі. Дайвінг, трекінг, екскурсійні тури,

гірськолижні тури, паломницькі тури, езотеричні тури, індивідуальні тури та інше (табл. 2.2.).

Туроператор Impala Travel неперевершено поєднує багаторічний досвід, знання, спрагу нових вражень і завжди знаходиться в пошуку найкомфортніших і оригінальних напрямків для відпочинку.

Туристичні напрями компанії:

1. Відпочинок та екскурсійні програми у таких країнах як:

Азія: Індія, Непал, Тибет, Бутан, Шрі-Ланка, Китай, Гонг Конг, Японія, Малайзія, Сінгапур, Індонезія (Балі), Філіппіни, Бруней, В'єтнам, Камбоджа, Таїланд, Бірма(М'янма).

Острови Карибського Басейну та Індійського Океану: Маврикій, Мадагаскар, Сейшели, Мальдіви, Шрі Ланка, Куба, Домінікана, Ямайка, Барбадос, Антигуа та Барбуда, Аруба, Багамські острови, Сент-Люсія (Санта-Люція), Грена

Латинська Америка: Аргентина, Бразилія, Чилі, Перу, Еквадор, Колумбія, Болівія, Гондурас, Беліз, Гватемала, Венесуела, Мексика.

Африка: Кенія, Танзанія. ПАР, Мозамбік, Намібія, Мадагаскар;

А також Австралія, Нова Зеландія, Фіджі, Мікронезія, Папуа Нова Гвінея.

2. Пригодницький та активний відпочинок: дайвінг, трекінг, рафтинг, а також поїздки до диких племен та еко-тури (Папуа, Іріан Джая, Амазонка).

Робітники підприємства мають більш ніж 20-ти річний досвід роботи в таких областях як:

3. Освіта за кордоном для дітей та дорослих у Великій Британії, Швейцарії, США, Мальті;

4. Медичне лікування у клініках Німеччини, Швейцарії, ОАЕ, Таїланду та інших країн;

5. Круїзи на найкращих пасажирських суднах і вітрильниках, яхтові круїзи в усьому світі (Європа, Азія, Океанія, Карибські Острови та ін.).

6. Бронювання готелів по всьому світу on-line за допомогою професійних туристичних програм GTA та Amadeus з моментальним підтвердженням зробленого бронювання.

Види знижок на продукцію «Impala Travel»:

1. Знижки за раннє бронювання (Early Booking). Знижки по ранньому бронюванню стартують для літнього сезону зазвичай в січні - лютому і завершуються у квітні. Для зимового сезону знижки за раннє бронювання починаються з кінця літа – початку осені.

2. Знижки на тур під впливом зниження туристичної активності і зумовлені необхідністю їх надання з метою запобігання або мінімізації можливих збитків туроператора. Йдеться про знижки генеруючи поняття - «гарячі тури». «Палаючий» тур – це тур пропонований турфірмою з істотною знижкою на нього (розмір якої іноді може позбавляти турфірму прибутку) і який з'являється за короткостроковий період часу (зазвичай за один-сім днів) до початку туру.

3. Знижки за обсяг придбаної туристської продукції (групові знижки). Це один з популярних видів знижок у турфірм. Щоб отримати цю знижку, зазвичай турфірми вимагають виконання наступних умов:

– розмір групи повинен бути не менше певної кількості осіб встановлений турфірмою (наприклад, не менше чотирьох чоловік); всі придбані групою туристів турпродукти повинні бути оформлені на одну і ту ж дату і один і той же тур;

– оформлення всіх турпродуктів має бути одноразово (тобто не можна для двох туристів оформити тур сьогодні, а для решти трьох завтра і претендувати на групову знижку. Всі п'ять турів повинні бути оформлені в один день в одній заявці).

4. Знижки за 100% оплату турпродукту. Знижка надається багатьма туроператорами в межах до 5% у разі внесення 100% оплати туру протягом трьох днів після підтвердження готелю. Дана знижка в чому пов'язана з економічним принципом «тимчасової вартості грошей». Як уже зазначалося,

багато турфірми працюють з гарантованого бронювання, заздалегідь перед туристським сезоном викуповують у постачальників туристських послуг блоки місць в готелях, колективних засобах розміщення і т.д.

5. Знижки окремих сегментах споживачів тур фірми. Деякі турфірми пропонують знижки туристам з орієнтацією на віковий показник: знижки пенсіонерам та молоді. Важливо відзначити, що дана знижка в чому обумовлена особливостями взаємодії турфірми з постачальниками туристських послуг для формування турпродукту і надається клієнтам турфірми багато в чому за їх рахунок. Так, наприклад, багато готелів встановлюють спеціальні ціни на номери для людей похилого віку – пенсіонерів (тарифи зі знижками для пенсіонерів іноді можуть досягати 50% від відкритих цін - rack rate).

6. Знижка іменинникy. Розмір зазначеної знижки варіюється у різних турфірм в діапазоні від 3% до 5%, а знижка надається тільки при обов'язковому пред'явленні паспорта. Поширюється ця знижка, як правило, тільки на базову вартість туру, додаткові послуги (візування, страхування, харчування напаромах/деяких готелях, додаткові екскурсії, паливні та портові збори) оплачуються окремо за погодженням з турфірмою.

7. Знижки, що надаються турфірмами пред'явникам купонів з оголошень, опублікованих в ЗМІ (журналах, газетах). Даний тип знижки орієнтується на принцип «знижка для всіх». Наприклад, у турфірмі менеджер з продажу робить туристу знижку в розмірі 5% від вартості туру, якщо клієнт пред'явить йому купон на знижку, вирізаний з журналу [2,10,11].

Туристична компанія «Веселка» працює та активно розвивається на туристичному ринку вже багато років. Головна мета компанії – показати кожен мальовничий куточок України, сформувати нове ставлення туристів до відпочинку в Україні, а також стати альтернативою закордонного відпочинку.

Розглянемо загальну характеристику туристичного підприємства «Impala travel» (табл. 2.2.).

Таблиця 2.2.

Загальна характеристика туристичного підприємства «Impala travel»

Показник	**Характеристика**
Тип підприємства	Туристичне підприємство
Назва підприємства	«Impala travel»
Туристичні продукти	Пляжний відпочинок, новорічні тури, оздоровчий відпочинок в Європі. Дайвінг, трекінг, екскурсійні тури, гірськолижні тури, паломницькі тури, езотеричні тури, індивідуальні тури та інше.
Адреса	65026, Україна, м.Одеса, пер. Воронцовський 8.
Контактний телефон Веб-сайт	+380487374242 +380487150008 https://www.impalatravel.com/

Офіс туристичної компанії розташований в центрі міста за адресою: вул. Буніна, буд. 16 (табл.2.3).

Компанія «Веселка» працює у двох напрямках, які користуються попитом в Україні: індивідуальний та корпоративний відпочинок. Це дає можливість максимально оптимізувати вартість турів і покращувати якість кожного елемента подорожі. Основу таких турів складають унікальні маршрути, кращі гіди, комфортабельний транспорт, здорова і свіжа локальна їжа.

Однією з головних особливостей, яка виділяє компанію з величезної кількості туристичних компаній, є база відпочинку «АкунаМатата». «АкунаМатата» – це туристична база, яка побудована на чистій і зеленої території садиби знаменитого одеського художника Н.Д. Кузнєцова. База облаштована таким чином, щоб велика кількість людей могла відпочити активно, весело і безтурботно на свіжому повітрі. Особливістю є канатний парк, споруджений на території бази у зеленій зоні.

Організаційна структура компанії розподіляється на три відділення:

1) технічний відділ (планування туристичних подорожей, враховуючи побажання клієнтів);

2) комерційний відділ (спілкування з туристами, опрацювання відповідей та складання статистичної інформації);

3) відділ супроводжуючих (супровід туристів на маршруті, складання портфелю екскурсовода).

Для подальшого розвитку фірми пропонується впровадження таких знижок:

1) акція раннього бронювання – бронювання сезонного туру заздалегідь зі знижкою від 5 до 10 %.;

2) сезонний розпродаж – знижка до 10 % на тури, що розпочнуться за декілька днів;

3) знижки для корпоративних груп – знижка постійним клієнтам (придбають корпоративний тур більше 3-х разів) в 10% на організацію відпочинку для корпоративної групи [8,9].

Загальна характеристика туристичної компанії «Веселка» представлена у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Загальна характеристика туристичної компанії «Веселка»

Показник	**Характеристика**
Тип підприємства	Туристичне підприємство
Назва підприємства	«Веселка»
Напрями відпочинку	індивідуальний та корпоративний
Адреса	65026,Україна, вул. Буніна, буд. 16
Контактний телефон Веб-сайт	+380487051213 http://veselkatour.com.ua/

Клубний готель «M1 ClubHotel» розташований на узбережжі Чорного моря у парковій зоні Одеси. Строк перебування споживачів у готелі в середньому коливається від 1-2 діб для транзитного розміщення туристів, до 2-7 діб – для відпочинку та оздоровлення. До послуг гостей окремий пляж, ресторан, бар на даху, комплекс саун та безплатна приватна автостоянка. На Усій території помешкання надається безкоштовний Wi-Fi. «M1 ClubHotel» –

автономний дизайн-курорт, який приймає туристів цілий рік. Розміщення туристів відбувається відповідно до Держаного стандарту (табл. 2.4.)

Позиціонування готелю – найкращий п’ятизірковий клубний готель Одеси з дизайнерським інтер’єром та найкращим обслуговуванням. Готель має сертифікат, підтверджуючий те, що він пройшов перевірку Українського центру сертифікації, відповідає стандартам та має статус п’ятизіркового готелю.

Для готелю існують такі екологічні ризики:

– ризики природного характеру (у разі стихійного лиха може бути зруйновано виробничу будівлю підприємства, що може стати причиною пожежі; у разі шторму може бути пошкоджений фасад будівлі або затоплені нижні поверхи);

– ризики, пов'язані з відсутністю ефективної системи вентиляції (це може призвести до викиду забруднюючих речовин в робочу зону цеху і атмосферне повітря;

– стати причиною теплового забруднення навколишнього середовища. Погана вентиляційна система на кухні може призвести до накопичення жиру в ній і до спалаху);

– ризики, пов'язані з людським фактором (помилкові дії персоналу, не дотримання норм і стандартів);

– ризики техногенного характеру (виникнення на підприємстві різних надзвичайних ситуацій: пожежі, аварійних викидів тощо);

– неналежне виконання зобов’язань контрагентами, що беруть участь у створенні туристичного продукту (перевізники, екскурсійні бюро, страхові компанії тощо);

– залежність від природно-екологічної ситуації.

Система заходів для зменшення екологічного ризику у готельному комплексі «M1 ClubHotel»:

1. Нормативно-правові заходи – визначають права й обов'язки сторін, об'єктів та інших учасників діяльності у сфері управління ризиками, встановлюють обмеження на розміри та види діяльності окремих об'єктів. Для зменшення екологічного ризику, підприємству необхідно дотримуватися таких нормативно-правових актів як Закон України «Про відходи».

2. Біологічні фактори (патогенні мікроорганізми і продукти їх життєдіяльності, мікроорганізми, комахи і тварини, що є переносниками інфекційних захворювань, або викликають опіки, алергічні та інші токсичні реакції). Вплив цих факторів ризику можна запобігти шляхом:

– дотриманням встановлених санітарних норм і правил обслуговування;

– застосуванням устаткування і препаратів для дезінфекції, дезінсекції, стерилізації, дератизації;

– попереджувальним інформуванням туристів про небезпечних місцевих комах, про те, як уникнути небажаних контактів і які екстрені заходи слід вжити у разі отримання травми (контакту).

3. Санітарно-гігієнічні і протиепідемічні правила й норми. У готелі повинні дотримуватися санітарно-гігієнічні і протиепідемічні правила і норми зокрема:

– утримання санітарно-технічного устаткування та інвентарю, видалення відходів і захисту від комах і гризунів;

– стану території, місць загального користування, приміщень будівлі;

– обробки (прання, прасування, зберігання) білизни тощо [13,15,18].

Туризм сприяє підвищенню зайнятості населення регіону, розвитку ринкових відносин, міжнародному співробітництву, збереженню екологічної рівноваги. Розвиток туризму поліпшує інвестиційне середовище Карпатського регіону, стає джерелом поповнення державного та місцевих бюджетів, сприяє розвитку пов'язаних із туризмом галузей економіки.

Розглянемо загальну характеристику готелю «M1 ClubHotel» (табл. 2.4.)

Таблиця 2.4.

Загальна характеристика готелю «M1 ClubHotel»

Показник	Характеристика
Тип підприємства	Клубний готель
Назва підприємства	«M1 ClubHotel»
Адреса	65014, Україна, м. Одеса Лідерсівський бульвар, 1
Контактний телефон Веб-сайт	+38 048 705 88 77 https://m1clubhotel.com/
Кількість номерів	68
Час заїзду	14.00
Час виїзду	12.00
Способи здійснення бронювання	Booking, expedia, Homepage, HotelBeds, від стійки, по телефону, електронна пошта, онлайн бронювання
Кількість та тип засобів громадського харчування в готелі	Ресторан, Лобби бар, «Просекко» бар, VIP зала в ресторані
Кредитні картки, що приймаються	Кредитна карта(Visa, Mastercard, EuroCard, American Express, Liqpay), депозит

Як сфера економічної діяльності, туризм, з одного боку, визначається попитом і споживанням з боку відвідувачів, а з іншого – він належить до товарів і послуг, які виробляються з метою задоволення цього попиту. Таким чином, туризм охоплює широкий діапазон видів діяльності, у тому числі міжнародний і внутрішній транспорт, розміщення, ресторанне господарство, розваги, послуги туроператорів і турагентів та інші.

2.2. Аналіз діяльності підприємства та виявлення недоліків

Одеська область – один із провідних регіонів України в туристично-рекреаційній сфері. Особливість економіко-географічного розташування, розвинута транспортна мережа, благодатні природно-кліматичні умови, наявність пам'яток природи, архітектури, історії та культури, цілющих грязей та джерел мінеральних вод створюють сприятливі передумови для формування високорентабельної туристично-рекреаційної галузі. Таким чином, можна говорити про значний як внутрішньоекономічний, так і

зовнішньоекономічний туристично-рекреаційний потенціал, однак є і проблеми, які гальмують розвиток туризму в регіоні. За допомогою детального аналізу туристичного потенціалу можна виявити сильні та слабкі сторони туризму, що є спільними для підприємств, а також знайти шляхи для обмеження впливу негативних факторів на туристично-рекреаційний потенціал.

За результатами проведеного дослідження виявлені існуючі конкурентні переваги, які варто закладати в основу створення конкурентоспроможних і високоприбуткових регіональних туристичних продуктів та в основу привабливості території Одеської області; потенційно слабкі конкурентні позиції, по яких Одеська область значно програє іншим структурним підрозділам у сфері туризму України та країнам світу; можливості та загрози, які представлені в якості SWOT-аналізу конкурентоспроможності Одеської області щодо розвитку туристичної діяльності (табл. 2.5.) [19,20].

Таблиця 2.5.

SWOT-аналіз конкурентоспроможності Одеської області щодо розвитку туристичної діяльності

Сильні конкурентні позиції	**Слабкі конкурентні позиції**
–вдале економіко-географічне розташування; –унікальні природно-кліматичні умови; –значна кількість культурно-історичних визначних пам'яток; –всесвітньо відомі туристичні бренди (Оперний театр, Потьомкінські сходи, Дерибасівська, катакомби тощо); –проведення щорічних свят «День гумору», «День міста», різноманітних фестивалів; –розвинута транспортна мережа; –збільшення за останній час кількості засобів розміщення туристів та підприємств ресторанного господарства; –імідж Одеси як столиці гумору, «Південної Пальміри», інтелектуального та торговельного центру, морських воріт України.	–труднощі з організацією морського та річкового круїзного туризму; –незадовільний екологічний стан морського узбережжя, рік та лиманів; –критичне зменшення санаторно-курортної бази та незадовільна якість обслуговування в дотепер існуючої, за рідким виключенням; –незадовільний стан відомих музеїв, невдалий вибір часу (пік туристичного сезону) для ремонту і реконструкції центральної частини міста; –невідповідність ціни та якості послуг, які надаються підприємствами індустрії туризму –не розвиненість туристичної та загальної інфраструктури по районах Одеської області; –значні недоліки в організації роботи ліцензіатів з туризму, їх низька виконавська дисципліна.

Продовження таблиці 2.5.

Розвиток усіх видів туризму (іноземного, зарубіжного, внутрішнього) за всіма основними цілями	–поступове зменшення частки іноземного туристопотоку, що може привести до структурних зрушень в загальному туристопотоці на користь зарубіжного; –уповільнення темпів росту по всім цілям подорожей; –абсолютне зменшення чисельності іноземних і внутрішніх туристів, що прибувають з лікувальною метою; –недостатнє охоплення туристів екскурсійними послугами; –недостатня пропозиція екологічного туризму по районах області; –постійне скорочення тривалості перебування іноземних туристів на Одещині.
Можливості	**Загрози**
–інвестиційна привабливість сфери туризму; –модернізація та реконструкція існуючої матеріально-технічної бази туризму; –оптимізація організаційно-управлінської структури туристично-рекреаційної та курортної галузей на обласному, районному та міському рівнях; –вихід на нові туристичні ринки; –залучення додаткових груп туристів; –розробка нових туристичних продуктів, оновлення програм існуючих турів, досягнення розмаїтості у пропозиціях турів; –популяризація туристичних програм і продуктів шляхом використання регіональних ЗМІ; –покращання стану зон відпочинку на морському узбережжі; –створення науково-технологічної та інформаційної бази культурно-історичних визначних пам'яток	–виникнення труднощів в організації санаторно-курортного обслуговування туристів ліцензіатами в результаті неузгодженості між нормами Законів України «Про туризм» і «Про курорти»; –відсутність системи підготовки екскурсоводів на загальнодержавному рівні; –негативний вплив законодавчої норми про виключність туроператорської діяльності, у результаті чого туроператори позбавлені можливості мати власну структуру туристичних підприємств, з послуг яких можна створювати більш якісний туристичний продукт; –високі податки у сфері туризму; –відсутність системи постійних статистичних спостережень в туризмі; –незадовільне користування маркетинговими інструментами для зниження впливу сезонних коливань; –недостатнє користування заходами рекламно-інформаційного характеру, слабке позиціонування регіонального турпродукту на зовнішніх туристичних ринках; –відсутність системи стимулювання ліцензіатів з туризму, які створюють привабливі туристичні продукти; –екологічні кризи; –світова фінансова криза.

Оскільки туризм є сектором економіки, що припускає посилення і просування унікальних якостей і факторів території на зовнішніх ринках, та орієнтований на задоволення потреб суб'єктів зовнішнього ринку, його варто розглядати як істотний елемент зовнішньоекономічного потенціалу Одеської області. При цьому необхідною умовою створення високорентабельних турпродуктів та їхнього ефективного просування є сегментація споживчого ринку і позиціонування окремих видів туризму та турпродуктів відповідно до особливостей виділюваних ринкових ніш.

Головним недоліком екологічного готелю «Villa Pinia» є конкурентність між іншими готелями які надають відпочинок поблизу моря.

Проведемо аналіз конкурентів готелю. Основною особливістю готелю «Villa Pinia» є відсутність прямих конкурентів у регіоні на основі позиціонування «его- готель». Однак вибір конкурентів у регіоні можна здійснити за такими критеріями: розташування біля моря, категорія готелю 3*, наявність власного ресторану, наявність оздоровчих послуги тощо. Слід зауважити, що якість надання послуг у готелі «Villa Pinia» не достатньо високі стосовно вимог до еко-готелю, тому на цій основі конкурентами для Villa Pinia є готелі «Ажур» та «Redling», які розташовані у тому ж районі поблизу пляжу, мають ресторани при готелі, а також пропонують дещо схожі додаткові послуги в межах одного цінового сегменту (табл. 2.6.).

Таблиця 2.6.

Аналіз конкурентів готелю « Villa Pinia»

Найменування параметрів	**VILLA PINIA**	**АЖУР**	**REDLING**
1. Місце розташування	Вул. Довга 4а	Вул. Довга 33/3	Вул. Дача Ковалевського
2. Кількість номерів	15	15	28
3. Категорії номерів	Стандарт, люкс, апартаменти	Стандарт Double та Double+, Стандарт Twin, Полулюкс,	Стандарт, Сімейний люкс, Полулюкс, Покращений

		Люкс, Апартаменти	
4. Головні чинники конкурентоспроможності	СПА, масажі, фіто-бочка, сауна та баня, відкритий басейн, йога, барне та банкетне меню, заправка для електромобілів, виробництво власних напоїв з собою, прокат велосипедів, екологічні матеріали, pet-friendly	Сауна, ресторан, екскурсії, банкети.	Ресторан з особливим меню від шеф-кухаря, бар, організація банкетів, днів народження, весілля та корпоративів; дитячий кімната та майданчик; відкритий басейн, послуги трансферу, жива музика, 2 конференц-зали , номер для молодят, печиво з собою, сучасний дизайн.
5. Рівень сервісного обслуговування	Рівень вище середнього	Середній рівень	Високий рівень
6. Реклама	У соціальних мережах, функціональний офіційний сайт, рекламування сайту у пошуковій системі.	Реклама відсутня, не оновлений офіційний сайт	Радіо, активне використання соціальних мереж, електронна вивіска біля готелю зі спец. пропозиціями, рекламування сайту у пошуковій системі.
7. Сегмент споживачів	Сімейні пари з дітьми та молоді пари	Сімейні пари, особи у відрядженні, незаміжні	Сімейні пари з дітьми, молодята та молодь.
8. Цінова політика	1500 грн	650 грн	810 грн
9. Акції	- знижка на розміщення 15% та на 10% усі послуги готелю під час командировки; - підвищення номеру категорії у подарунок у не сезон; - 30% на баню у будні дні до 5	- зміна тарифів у не сезон; - акції відсутні.	- знижки 30 % на проживання при замовленні банкету на 20 осіб; - знижки 10-15% для молодят на усі послуги; - Знижки 15% при тривалому перебуванні; - знижки 10% на розміщення та

			банкетне меню в день народження; - безкоштовні сніданки для дітей та шампанське для дорослих від 4-х ночівель ; -3+1=3 : 4 ночі за ціною 3-х.

Проаналізуємо конкурентів «Impala travel». Для аналітичного дослідження в якості основних конкурентів «Impala travel» були обрані туристична фірма «Жара» і «Бумеранг- тур», які працюють з тим же сегментом ринку, що і «Impala travel». У той же час турфірми пропонують цілком конкурентоспроможні ціни на туристичні послуги (табл. 2.7.).

Таблиця 2.7.

Аналіз конкурентів туристичної фірми «Impala travel»

Турагенти	**Країни можливі до відвідування**	**Додаткові послуги**
Жара	Таїланд, ОАЕ, Індонезія, Малайзія, Туреччина, Єгипет, Греція, Болгарія, В'єтнам, Домінікана, Мексика, Мальдіви, Сейшели, ПАР, Кенія, Маврикій, Йорданія, Туніс, Марокко.	Візова підтримка. Шенген візи. Оформлення закордонних паспортів. Авіа і Ж/Д каси. Транспортні послуги. Продаж про обслуговування сім-карт міжнародного роумінгу. Страхування виїжджаючих за кордон.
Impala travel	Австралія, Корея, Японія, США, Індія, В'єтнам, Камбоджа, Аргентина, М'янма, Бруней Бутан, Ботсвана, Бразилія, Болівія Великобританія, Германія, Гондурас, Греція, Грузія, Гонконг, Замбія, Зімбабве, Ізраїль, Ямайка	Великий вибір турів, трансфер, авіаквитки, візи, страховка.
Бумеранг-Тур	Єгипет, Туреччина, Албанія, Болгарія, Грузія, Греція, Домініканська Республіка, Іспанія, Йорданія, Італія, Ізраїль, Індонезія, Індія, Куба, Кіпр, Китай, Мальдіви, Мексика, Маврикій, ОАЕ, Туніс, Тайланд, Танзанія, Хорватія, Чорногорія, Шрі-Ланка, Україна.	Продаж авіаквитків, допомога в оформленні документів, бронювання готелів, авіа транспорту, ж.д., страхування, візова підтримка. Автобусні тури, тематичні.

«Жара» – акредитований Агент Міжнародної Асоціації Повітряного Транспорту (ІАТА). Туристична компанія «Бумеранг-тур» Бумеранг-Тур-один з найпопулярніших туроперторів України.

Туроператор «Веселка» організовує автобусні тури, та більшу частину своїх подорожей здійснює по Україні. Серед найближчих конкурентів має туроператора «Пілігрім М», який також організовую подорожі по Україні, а також туроператора «Інкомартур 93», який переважна займається організацією автобусних турів по Європі (табл. 2.8.).

Таблиця 2.8.

Аналіз конкурентів туроператора «Веселка»

Види послуг	**Туроператор «Веселка»**	**Туроператор «Інкомартур 93»**	**Туроператор «Пілігрім М»**
Базові послуги	Екскурсійні тури, автобусні тури, відпочинок для дітей, тури вихідного дня	Екскурсійні тури, авіаподорожі, автобусні тури, круїзи	Автобусні та авіа тури, тури по Україні, відпочинок для дітей
Додаткові послуги	Організація індивідуального, корпоративного відпочинку, трансферних перевезень	Бронювання авіа та ж/д квитків, організація корпоративного відпочинку	Бронювання квитків на автобусні перевезення, та авіа квитків, а також на чартерні рейси
Географія турів	Україна, Угорщина, Білорусь, Молдова, Румунія, Чехія, Польща, Норвегія, Болгарія, Німеччина	Австралія, Австрія, Аргентина, Болівія, Угорщина, Німеччина, Індія, Ірландія, Іспанія, Китай, Японія, ОАЕ, США, Шрі-Ланка тощо.	Україна, Австралія, Австрія, Азербайджан, Андорра, Вірменія, Бельгія, Болгарія, Бразилія, Великобританія, тощо.
Цінова політика	– Тур «Краків, Дрезден, Прага» на 4 дні 6595 грн – Їдемо до Румунії на 4 дні 6995 грн. – Закарпаття від гір до озер на 3 дні 2895 грн –Угорська гостинність на Закарпатті - 1995 грн. –Софіївський парк в Умані на 1 день 595 грн.	–Тур «Злата Прага» на 4 дні 3757 грн. –Канікули в Румунії на 5 днів 9104 грн	–Знайомство з Прагою на 4 дні 6763 грн. –Автобусний тур до Трансильванії на 4 дні 5950 грн. –Казкові Карпати на 3 дні 1790 грн. –Закарпатське Божоле на 3 дні 1695 грн. –В ім’я кохання (екскурсія в Умань) 680 грн.

Продовження таблиці 2.8.

Акції та пропозиції	Організація ексклюзивних індивідуальних та корпоративних турів	Окремий пункт меню «Акції» на сайті з акційними турами	Пропонування гарячих турів на головній сторінці сайту. Щоденна пропозиція «Акція дня».
Сайт та соціальні мережі	Створений власний сайт з функцією пошуку турів за видами туризму, за географією та за датами подорожі. У туроператора є сторінки у таких соціальних мережах: Фейсбук, Інстагрм, Ютуб. Групи в Телеграмі та Вайбері.	Створений власний сайт з функцією пошуку турів. Є сторінка на Фейсбуці.	Створений власний сайт з функцією пошуку турів та можливістю миттєвого зв’язку з менеджером. Створені сторінки у соціальних мережах: Фейсбук та Інстаграм. А також група в Телеграмі.
Кількість філіалів	Головний офіс в Одесі	Головний офіс в Києві	Головний офіс в Києві
Співпраця з турагенціями	—	Є можливість співпраці, відвідування семінарів та рекламних турів	—

Туристична фірма, як і будь-яке інше підприємство, здійснює свою діяльність в умовах безперервно змінюємого зовнішнього середовища; взаємини з усіма суб'єктами економічних відносин; податкового регулювання; попиту і пропозиції робіт і послуг; цін і тарифів на споживані роботи і послуги і т.д. Більш того, прийняті управлінські рішення призводять до зміни самої організації.

Проведений аналіз показав всі можливості і недоліки турфірми і дозволив визначити основні напрямки щодо поліпшення її діяльності та успішного функціонування:

– збереження позицій на ринку;

– стабільне зростання частки ринку за рахунок збільшення кількості клієнтів;

– розширення спектру пропонованих фірмою послуг;

– інтенсивний безперервний творчий розвиток і вдосконалення всіх виробничих процесів;

– стабільне підвищення рівня фінансового благополуччя фірми і співробітників;

– відкриття нових напрямків для реалізації турів.

З кожним роком вимоги до якості обслуговування підвищуються. Чим вище якість послуг, що надаються у турфірмі, тим вище її імідж, і тим привабливіша вона для клієнтів (табл.2.9.).

Таблиця 2.9.

Загальна характеристика недоліків підприємств, які розглядаються

Показник	**Недоліки**
Економічні фактори	– великі інвестиції; – ризики при виході на ринок; – недосконала податкова система; –витрати на рекламу; –складність бухгалтерського обліку; –нестабільний дохід; – обмежена платоспроможність населення; –підвищення тарифів на енергоносії; – економічна криза;
Екологічні фактори	–надмірне використання ресурсів; –шумове забруднення;

Більшість готелів в області не відповідає нормам розташування туристів, причому як іноземних, так і вітчизняних. Суттєвою проблемою туристичної інфраструктури регіону є рівень готельного сервісу і, відповідно, якість обслуговування.

Аналіз сучасного стану готельного господарства дозволяє встановити, що сьогодні за своїми економічними, соціальними та культурними показниками ця складова інфраструктури туризму спрямована не на власний розвиток, а лише на функціонування. Тобто більшість готельних підприємств регіону зосереджує свою діяльність на отриманні будь-яких прибутків та простому відтворенні наявного фінансово-економічного стану і менш за все - на підвищенні свого якісного рівня, на поліпшенні якості послуг. Безумовно,

подальший розвиток готельного господарства залежатиме від багатьох чинників: росту доходів, а отже, і туристської активності населення, коливання цін на послуги, темпів економічних реформ, насичення товарного ринку, зростання культури обслуговування. Одним із визначальних чинників такого зростання має стати подальша диференціація та спеціалізація пропозицій готельних послуг, що відповідають загальносвітовій тенденції індивідуалізації відпочинку та розваг.

3 ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

3.1. Стратегія розвитку екологізації як фактор конкурентоспроможності сучасного туристичного підприємства

Сучасний стан ринку туристичної галузі обумовлюється великою конкуренцією, яка спонукає підприємства до постійної боротьби, в якій вже недостатньо створити якісний туристичний продукт, необхідно грамотне використання системи маркетингових комунікації, що забезпечує формування позитивного іміджу фірми, просування продукту за ринок, привернення уваги покупців та постійне збереження їх прихильності. Використання маркетингових комунікації є одним з вагомих важелів впливу на вибір споживача та його сприятливе ставлення до туристичної фірми.

Конкурентоспроможність – це спроможність конкурувати, це конкурентна стійкість підприємства. Конкурентні переваги – наявність у підприємства певних найкращих засобів та можливостей щодо конкурентів, які є важливими для ринку. Їх джерелами можуть бути як матеріальні фактори, так і нематеріальні активи. Стратегія конкурентної боротьби повинна передбачати розвиток конкурентних переваг, забезпечення їх відносної стійкості.

Підприємство повинно достатньо повно усвідомлювати можливі напрями, силу та характер загроз для його ринкової позиції.

Ринок інформує підприємства про стан навколишнього природного середовища, про зміни в ньому. Це виявляється в наступному:

– змінюються ціни на природні ресурси;

– відбувається поступова екологізація попиту домашніх господарств та організацій.

Для підприємств можна виділити два види ресурсно-екологічних обмежень: об’єктивні обмеження (запаси природних ресурсів постійно

зменшуються, видобуток ускладнюється і дорожчає); суб'єктивні обмеження (регуляторні обмеження з боку держави).

Наслідками обмежень є:

– поява додаткових фінансових витрат для підприємств;

– ризики підвищення собівартості;

– зниження вартісної продуктивності ресурсу та рівня ринкової конкурентоспроможності підприємства.

Для здійснення регулювання держава використовує адміністративно-правові; економічні та освітньо-ідеологічні інструменти.

Економічні інструменти орієнтовані на виправлення недоліків ринкового механізму, вони можуть бути самоокупними. До них віднесені: платежі за використання природних ресурсів; платежі за забруднення; підтримка нормативних правил; стимулювання розвитку ринку екологічно чистих технологій, матеріалів; підтримка екологічного страхування; екологічне ціноутворення; фінансова підтримка природоохоронної діяльності; створення умов для торгівлі дозволами на забруднення.

Вплив платежів за використання природних ресурсів на конкурентоспроможність підприємств здійснюється через зміну у вартості їх продукції. При фіскальній їх орієнтації вони практично не стимулюють ресурсозбереження, заміну ресурсів. Регулююча функція збору за забруднення може виявлятися в двох напрямках: стимулювання зменшення рівня забруднення; мобілізація та використання коштів на природоохоронні заходи, підвищення рівня ефективності природокористування.

Попри те, що найбільш узагальнено під терміном екотуризм розглядається туризм у місцях з відносно незайманою природою, до цінних у природному відношенні об'єктів з метою отримання задоволення від перебування на природі й оздоровлення, досі немає однозначного трактування цього терміну. Проте у порівнянні з іншими видами туризму, екотуризм має деякі особливості, зокрема передбачає необхідність мінімізації негативного

впливу на природу, наявність екологічної освіти та виховання, певну фізичну активність тощо.

Враховуючи, що останнім часом на розвиток туризму в Україні істотно вплинула російська агресія можна спрогнозувати, що найближчим часом у внутрішньому туризмі зросте популярність місцевого екотуризму, в основному за рахунок бюджетних недорогих подорожей.

Стратегічні пріоритети розвитку екологічного туризму на засадах сталості, зокрема:

– формування конкурентоспроможного національного туристичного продукту, привабливого для споживачів;

– ефективне використання наявного туристичного та курортно-рекреаційного потенціалу за сприяння місцевих територіальних громад, що передбачає необхідність мінімізації негативного впливу на природу, з одного боку, та поповнення місцевих бюджетів від туризму, з іншого;

– системне підвищення якості інфраструктури курортів та рекреаційних територій;

– популяризація та реклама кращих туристичних екологічних маршрутів, зокрема одноденних приміських;

– вивчення зарубіжного досвіду ведення екологічного туризму та можливості запровадження кращих зразків туристичного бізнесу в національну практику;

– запровадження таких інноваційних інструментів управління як екологічний аудит, екологічна сертифікація та екомаркування;

– підвищення рівня екологічної освіти та виховання.

Мета екологізації туристичної діяльності – інтегрування екологічних знань в економічну сферу туризму шляхом:

- розроблення та реалізації основних принципів розвитку туристичної галузі на основі «Загальноєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття»;

- переходу на якісно новий рівень підготовки фахівців у сфері туризму, здатних зайняти буферну зону, що склалася на стику туризму та еколого-географічних наук;

- Організації менеджменту екологічного туризму та реалізації його принципів у сфері управління туристичною діяльністю;

- організації системи екологічного моніторингу на стадії обґрунтування експлуатації рекреаційного природно-ресурсного потенціалу території.

Таким чином, екологічно орієнтований туризм вимагає не тільки розуміння проблем охорони навколишнього середовища, а й переходу на принципово новий рівень компетенції та кваліфікації, зміну основ управлінської діяльності на основі тісної співпраці між науковцями та практиками сфери туризму.

3.2. Пропозиції щодо розробки сучасного механізму сприяння екологізації всіх видів туристичної діяльності

Туризм є однією з найважливіших сфер сучасної економіки України, який позитивно впливає на розвиток інших секторів економіки, включаючи готельне господарство, транспорт і комунікації, будівництво, роздрібну торгівлю, виробництво і торгівлю сувенірами та інше, будучи каталізатором їх розвитку. Крім того, цей вид діяльності спрямований на задоволення потреб людей в ознайомленні з історією, культурою, звичаями, духовними і релігійними цінностями різних країн та їх народів.

Відповідно до Закону України «Про туризм» держава проголошує туризм одним з пріоритетних напрямів розвитку економіки та культури і створює умови для туристичної діяльності. Роль органів влади в цьому механізмі полягає у створенні сприятливих умов для діяльності в туристично-рекреаційній сфері. Туризм має важливе значення як для України в цілому, так і для Одеської області зокрема.

Туристична галузь є стратегічним вектором розвитку області, яка має всі передумови для інтенсивного розвитку внутрішнього та іноземного туризму: Одеська область розташована на півдні України, є найбільшою за площею серед інших областей та має значний туристичний та курортний потенціал. Завдяки особливості економіко-географічного розташування області, сприятливим природно-кліматичним умовам, наявності піщаних пляжів, лікувальних джерел та великої кількості об'єктів культурної спадщини Одещина є цікавою для відвідування.

Екологічні інновації є інструментом вирішення як екологічних, так і економічних проблем, здатні переорієнтувати суспільство та економіки різних країн на довготривалі цикли ощадливого розвитку. Такі інновації здатні забезпечити сталий розвиток, вирішити питання обмеженості ресурсів та їх високу вартість, забезпечити довготривале існування прирпідвищити зацікавленість суспільства у збереженні навколишнього середовища.

Важливо відзначити, що, як і будь-які нововведення, еко-інновації вимагають системного підходу до управління ними, який повинен полягати в комплексності, поширення інновацій на всіх рівнях.

Екологічні інновації спрямовані на розвиток здатності підприємств і споживачів до їх створення – пошуку нових шляхів і технологій для скорочення забруднень і їх наслідків, що може істотно скоротити витрати на проведення політики в області довкілля в майбутньому.

На сьогоднішній день, через воєнний стан в Україні економіка перебуває під значним тиском. Щоденно малий та середній бізнес зазнають втрат. Туристична галузь одна із галузей, що зазнала найбільших збитків.

На сьогоднішній день умов для туризму немає, але після завершення військових дій та відновлення життєдіяльності туризм міг би зіграти свою роль.

Значною перешкодою для збільшення внутрішніх туристичних подорожей є не тільки обмеженість в потрібних квитках на залізничний транспорт а і багато чого іншого. Це обмежує міжрегіональний потік туристів,

тому що купейні квитки є значно дорожчими, а подорож з пересадками збільшує її тривалість та відповідно вартість. Авіаційні перевезення нажаль зараз недоступні тому доводиться пересуватися наземним транспортом.

Метою Програми є розвиток внутрішнього туризму наа території Одеської області шляхом створення сприятливих економічних, інвестиційних, екологічних, соціальних та інфраструктурних умов розвитку територій та промоції туристичного продукту області.

Ця програма була розроблена для мирного часу тому на даний не може функціонувати але після воєнного положення вона зможе безпосередньо відновити свою

Реалізація Програми здійснюватиметься шляхом створення умов для комплексного і сталого розвитку внутрішнього туризму Одеської області на основі раціонального і невиснажливого природокористування, мобілізації та концентрації ресурсів для розвитку зазначених територій, координації дій органів влади, розвитку державно-приватного партнерства, ефективного використання існуючих фінансових інструментів.

Фінансування Програми здійснюватиметься за рахунок коштів державного, обласного та місцевих бюджетів, коштів інвесторів, програм міжнародної технічної допомоги та інших не заборонених чинним законодавством джерел.

Для виконання Програми необхідно розробити заходи та вдосконалити правове регулювання за такими напрямками:

У напрямі формування конкурентної економіки територій:

– запровадження спеціального режиму господарювання та інвестиційної діяльності на територіях області за рахунок надання інвесторам податкових пільг та преференцій;

– сприяння розвитку державно-приватного партнерства щодо будівництва та модернізації інфраструктурних об’єктів;

– розроблення та забезпечення реалізації найважливіших для області цільових економічних та туристичних проектів із пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку;

– забезпечення розвитку транскордонного та міжрегіонального економічного співробітництва.

У напрямі зняття інфраструктурних обмежень, розбудови просторово збалансованої виробничої і соціальної інфраструктури:

– розробка схеми планування територій Одеської області, у якій будуть враховані пропозиції щодо комплектного розвитку господарського комплексу, системи розселення, транспортної та інженерної інфраструктури, системи розселення, поліпшення стану навколишнього природного середовища, природно-заповідного фонду, збереження історико-культурної спадщини та розвитку туристичного потенціалу регіону;

– забезпечення розбудови транспортної мережі та туристичної інфраструктури;

– забезпечення реконструкції внутрішньої дорожньої мережі поселень, будівництва чи доведення до рівня європейських стандартів доріг, мостів і штучних споруд, які сполучають приморські населені пункти та адміністративні центри;

У напрямі розвитку туристичного потенціалу:

– створення загальнодержавної інформаційної мережі у сфері туризму та курортів, зокрема шляхом розвитку відповідної мережі інформаційних центрів у регіоні;

– забезпечення збереження та підтримки історико-культурної спадщини, виробництва та продажу місцевих продовольчих виробів;

– забезпечення збалансованого використання природних лікувальних та рекреаційних ресурсів, збереження здатності природних комплексів до самовідтворення;

– створення умов для подальшого розвитку сільського та екологічного туризму на території області;

– забезпечення збалансованого використання природних лікувальних та рекреаційних ресурсів, збереження здатності природних комплексів до самовідтворення;

– прокладення нових та облаштування існуючих туристичних, зокрема велосипедних маршрутів поблизу визначних пам’яток історії, культури та архітектури;

– сприяння популяризації територій як туристично-привабливих для відпочинку для зростання туристичних потоків;

– сприяння організації прибережних морських екскурсійних перевезень;

– забезпечення доступності об’єктів туристичної інфраструктури для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення;

У напрямі забезпечення екологічної безпеки:

– збереження, стале використання та відтворення природних багатств та рекреаційного потенціалу Одеської області;

– проведення протизсувних заходів і заходів із запобігання забрудненню поверхневих вод;

– поліпшення санітарно-гігієнічного та екологічного стану населених пунктів, створення безпечних для життя і здоров’я людини умов шляхом впровадження сучасних систем збирання, вилучення, переробки та знешкодження відходів, зокрема побутових, а також будівництва систем каналізації;

– недопущення використання земель не за цільовим призначенням, для чого необхідно проведення обліку земель курортно-рекреаційних територій приморських територій області з визначенням земель рекреаційного та оздоровчого призначення (рис. 3.1.)

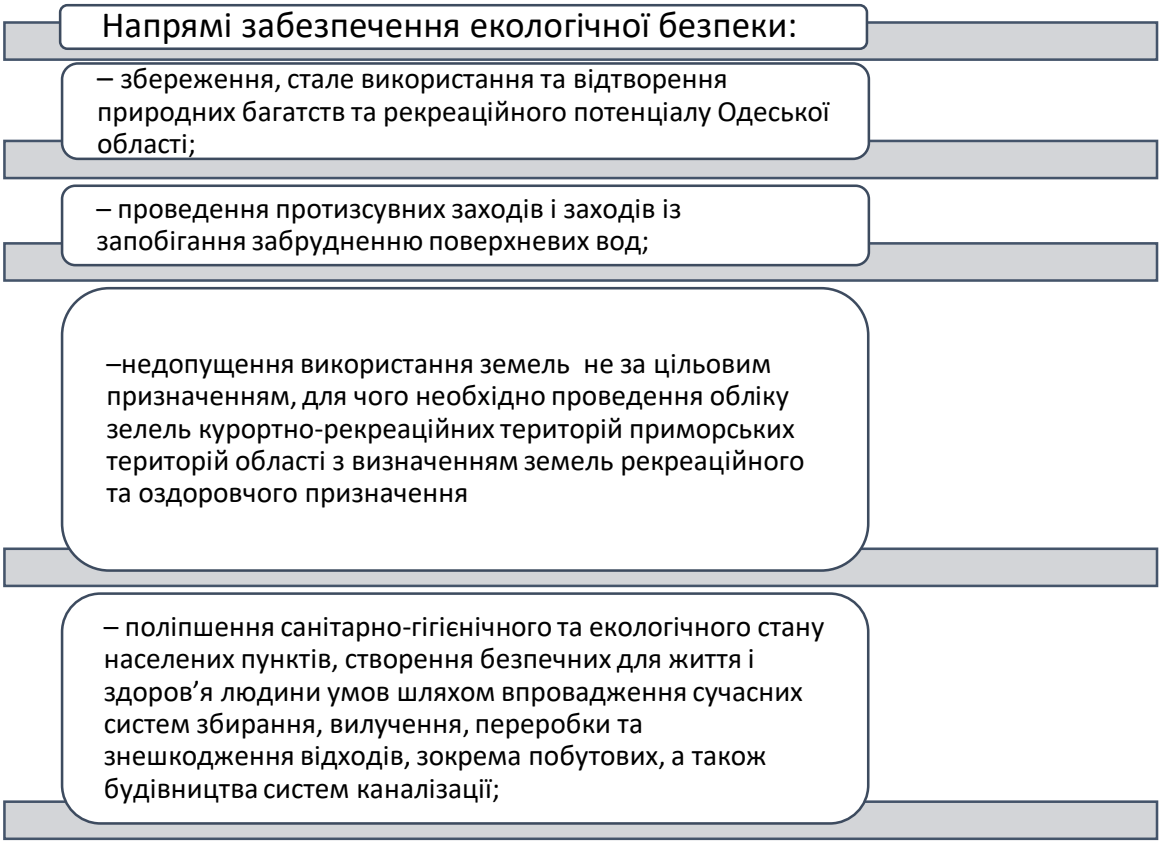

Рис. 3.1. Напрями забезпечення екологічної безпеки в Одеській області

Реалізація Програми сприятиме ефективному територіальному розвитку внутрішнього туризму на території Одеської області та дасть можливість забезпечити вирішення проблем розвитку у таких сферах як:

– підвищення конкурентоспроможності територій області шляхом створення нових туристичних продуктів, збільшення кількості робочих місць у сфері туризму, підвищення рівня зайнятості населення;

– посилення економічної співпраці в регіоні шляхом розвитку туристичної сфери, збереження історико-культурної спадщини, розвитку макрорегіональних інноваційних екосистем;

– просторовий розвиток шляхом виявлення інвестиційно-привабливих територій та територій, що потребують державної підтримки, на підставі результатів аналізу територіальних особливостей з метою створення сприятливих умов для розвитку бізнесу;

– підвищення транспортної та інформаційної доступності до туристичних локацій області;

– підвищення якості довкілля шляхом раціонального управління природними та рекреаційними ресурсами, додержання норм екологічної безпеки та запобігання природним катастрофам;

– активізація міжрегіонального та транскордонного співробітництва, спрямованого на розвиток приморських територій.

Ці всі заходи можна і навіть потрібно впроводжувати після стабілізації положення в країні та області тим самим зміцнюючи та розвиваючи економіку країни за рахунок туристичної діяльності.

3.3. Сучасні тенденції та перспективи розвитку екологічного туризму в Україні

Розвиток туризму відіграє важливу роль у вирішенні соціальних проблем держави. В багатьох країнах світу саме за рахунок туризму створюються нові робочі місця, підтримується високий рівень життя населення, створюються передумови для поліпшення платіжного балансу країни. Розвиток сфери туризму сприяє підвищенню рівня освіти, вдосконаленню системи медичного обслуговування населення, впровадженню нових засобів поширення інформації тощо. Туризм безпосередньо впливає на соціальне, культурне й економічне життя держави. Україна має значні можливості для динамічного розвитку туристичної та рекреаційної галузі, розширення міжнародного співробітництва в цій сфері. Туристичний рух в Україні має давні історичні традиції. Після набуття Україною незалежності, туристичний рух, і особливо його приватний сектор, почав активно розвиватись

Екологічний туризм стрімко розвивається і набуває популярності у багатьох країнах, що допомагає гармонізувати відносини між природою, людьми та економікою. Розвиток екологічного туризму в Україні на

сучасному етапі є перспективним в багатьох регіонах країни, завдяки їх унікальним природним ресурсам та прагненню населення до відпочинку на природі. Зважаючи на це, запровадження розвитку екологічного туризму в Україні є актуальним.

У сучасному суспільстві, згідно з концепцію категоричного імперативу І. Канта, яку він обґрунтував і сформулював, виходячи з моральних істин, виникла ідея екологічного імперативу, яка і лежить в основі глобальної тенденції до екологічного способу життя й зростаючого інтересу людей до екологічно чистих місць нашої планети. Завдяки цій тенденції виник і успішно розвивається екологічний туризм, сенс якого полягає також в прагненні і забезпеченні основного права людей на сприятливе для життя, здоров'я і достатку навколишнє середовище.

Механізми розвитку зеленого туризму в Україні:

– Проект «Туристичні магніти».

– Провадження державного нагляду (контролю) за додержанням туроператорами ліцензійних умов провадження туроператорської діяльності.

– Транскордонне співробітництво у сфері зеленого туризму;

– Найбільш популярним регіоном України у сфері зеленого туризму з точки зору транскордонної;

Найбільш популярним регіоном України у сфері зеленого туризму з точки зору транскордонної кооперації залишаються Карпати.

Для більшості людей екологічний туризм зводиться до вузького поняття відпочити за містом, проте екологічний туризм – це величезне напластування напрямків у вивченні історії природи, етнографії, екстремальних видів туризму.

За визначенням В.Ф. Семенова, до екологічного туризму «належать усі види туризму, які мінімально або взагалі не впливають на природне довкілля і забезпечують рівновагу між туристами, природою та господарською діяльністю. Такими екологічно безпечними видами туризму вважаються серфінг, пішохідні й велосипедні прогулянки дорогами, альпінізм,

спостереження за природою, плавання на байдарках та каное, спортивну морську рибалку, лижні мандрівки в горах тощо».

За визначенням Всесвітнього фонду дикої природи, «екологічний туризм – це туризм, що включає в себе подорожі в місця з відносно незміненою природою з метою отримати уявлення про природні і культурно-етнографічні особливості даної місцевості, який не порушує при цьому цілісності екосистем і створює такі економічні умови, за яких охорона природи і природних ресурсів стає вигідною для місцевого населення».

Розвиток екологічного туризму може значно покращити економічно-соціальне становище країни. Це оптимальний та ефективний механізм стримування негативних процесів. За допомогою екологічного туризму можна взаємозбагатити культури різних народів, зміцнити взаємну довіру, налагодити міжнародні відносини та обмін туристами, покращити умови розвитку внутрішнього туризму і надати країні гарний імідж та конкурентоспроможність.

Екологічний туризм – достатньо новий напрям туристичної діяльності в світі. Саме в 2002 році, в рамках міжнародного року екологічного туризму, на Всесвітньому саміті була затверджена Квебекська декларація з екологічного туризму, що стала одним з основних документів у світі щодо екотуристичної діяльності, що започаткувало його стрімкий розвиток.

Позитивний ефект факторів на розвиток та становлення екотуризму забезпечує країні високі економічні результати: стабільний розвиток економічної діяльності та успішне вирішення соціальних питань.

Наслідуючи приклад європейської туристичної практики у країні почали з’являтися нові форми екотуризму, такі як природні парки, еко-курорти, еко-котеджі, екостежки, глемпінги та інші.

– Еталонна модель еко-комплексу має добре підготовлений персонал та професійних путівників, які спілкуються з гостями закладу. Розташовані на незайманих природних територіях, часто мають значне екологічне значення та потужні програми захисту навколишнього природного середовища.

Підтримують етичну практику працевлаштування та сприяють розвитку місцевої економіки. Застосовують найкращі технології для зменшення використання енергії та раціонального поводження з відходами.

– Еко-курорт – візуально та за конструкторським рішення схожий на еталонну модель, однак відрізняється за призначенням і зазвичай розташований біля водних об'єктів і орієнтований на надання розважальних послуг та інших особистих послуг (природні оздоровчі спа-центри, заняття йогою тощо).

– Еко-котеджі та кемпінги – невеликі будиночки або кемпінги, які розташовані в природних районах, з мальовничими краєвидами, зазвичай побудовані доволі давно та для певних цілей, не пов'язаних з туризмом. Багато з них адаптовані та утримуються для проживання. Протягом останніх кількох років «глемпінг» став одним із тих популярних брендів туристичної галузі, що набув великої популярності серед мандрівників. Поєднуючи слова «гламур» та «кемпінг», ця тенденція зросла, оскільки підйом масового туризму змусив більше людей сприйняти екологічний дух відповідальних подорожей.

– Сільські еко-комплекси – прості приватні помешкання, розташовані у сільській місцевості або в невеликих селах поблизу природного заповідника. Обслуговуючий персонал та гіди – місцеві жителі, що не мають професійних навичок. Надають можливість побачити екзотичну дику природу, однак не зовсім ізольовано від цивілізації.

– Еко-ферми – сільські проекти, що використовують фермерські будинки, та інші приміщення ферм. Деякі з них є пристосованими або побудованими за призначенням. Ці проекти мають на меті отримання додаткового доходу для фермерів та малих громад [1,3].

Головною ідеєю екологічного туризму є піклування та збереження природного навколишнього середовища, що використовується для туристичних цілей та реалізується в його завданнях та функціях.

Розвиток екологічного туризму в Україні знаходиться на початковому етапі. Для його становлення необхідною умовою є природно-рекреаційні

ресурси, що будуть привертати увагу туристів. Завдяки гарному географічному положенню, Україна багата на різноманітні природні та рекреаційні ресурси, які можна використовувати в розвитку екологічного туризму.

На сьогодні, екологічний туризм не користується значною популярністю серед внутрішніх туристів. Тому, більша кількість туристичних фірм та туроператорів не організовують екологічні тури, а лише проводять екскурсії до природно-заповідного фонду країни, але назвати їх екологічними не завжди можна, адже не всі додержуються принципів екологічного туризму, та відносяться до пізнавальних турів.

Головними чинниками, що стримують розвиток екологічного туризму є організаційні та економічні.

Світові стратегії соціально-економічного й екологічного розвитку визначають значну роль туристичної галузі, як однієї з найважливіших сфер життєдіяльності. Все більшої популярності і розповсюдженості серед населення, набуває зелений туризм. З переходом України на засади самоврядування та самозабезпечення, в результаті процесів децентралізації, зелений туризм стане стимулюючим фактором підвищення ефективності економічного розвитку сільських територій.

ВИСНОВКИ

Для більшості країн туризм грає величезну роль в економіці, вирішує проблеми у стимулюванні соціального розвитку регіонів, а також у надходженні значних коштів у державну скарбницю. На частку туризму припадає близько десяти відсотків світового валового національного продукту, світових інвестицій, усіх робочих місць та світових споживчих витрат. Розвиток туризму надає стимулюючий вплив такі сектори економіки, як транспорт, зв'язок, торгівля, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів народного споживання, і становить одне з найбільш перспективних напрямів структурної перебудови економіки.

З початку 80-х років минулого століття одним із пріоритетів подорожей є екологічний туризм. По одному з визначень екологічний туризм – всі види і форми туризму, у яких головною мотивацією туриста до подорожі є спостереження та спілкування з природою, що сприяє збереженню довкілля та культурної та природної спадщини, надаючи на них мінімальний вплив. Це змушує говорити про феномен так званого екотуризму, особливого сектора туристичної області, який, за деякими оцінками, вже охоплює понад десять відсотків туристичного ринку, а темпи його зростання у 2-3 рази перевищують відповідні темпи у всій індустрії туризму.

Ось лише кілька важливих причин такого активного розвитку екологічного туризму:

1. На сьогоднішній день практично у всіх регіонах світу нагальним завданням є збереження сприятливого довкілля.

2. Люди з причин урбанізації, індустріалізації стали відчувати зростаючу потребу спілкування з природою.

Сьогодні для всіх регіонів світу головним завданням є розробка нових підходів до вирішення задач збереження природного середовища.

В останні роки такі екологічні проблеми, як глобальне потепління клімату, виснаження озонового шару, накопичення токсичних та

радіоактивних відходів, надмірне забруднення повітря та води, грабіжницьке ставлення до природних ресурсів стали причиною серйозного порушення природного балансу, що має, і матиме негативні наслідки для людини.

Якщо людство сподівається вижити, воно має виявляти більш дбайливе ставлення до екології. Сучасний туризм завдає шкоди довкіллю. Туристи, короткочасне задоволення своїх індивідуальних потреб у відпочинку ставлять вище, ніж піклування про тривале використання природи.

Одне із завдань екологічного туризму – навчити людей любити та поважати природу, розуміти її закони, ставитися до неї дбайливо.

Сьогодні екологічний туризм відіграє значну роль у світовій індустрії туризму та гостинності. За прогнозами експертів СОТ, у XXI столітті темпи розвитку екологічного туризму збільшуватимуться, і це дозволить стимулювати соціально-економічне зростання в окремих регіонах.

Великі надії покладаються на екологічний туризм у реалізації концепцій сталого розвитку та подорожей. Раціональне використання природних та культурно-історичних туристських ресурсів дозволить уникнути багатьох негативних наслідків масового туризму.

Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що екологічний туризм як перспективний напрям індустрії туризму розвивається швидкими темпами в умовах індустріалізації і урбанізації населення світу. При раціональній відповідальній організації туризм може забезпечити реальну фінансову підтримку природо-охоронним територіям і підвищити значення природних ділянок, які повинні зберігатися в недоторканому вигляді.

Тож, екологічний туризм є однією із пріоритетних цілей на державному рівні, тому є перспективним напрямком на сучасному етапі становлення туристичної діяльності в Україні. Через розвиток екологічного туризму, можна досягти значних переваг в соціальній сфері країни, завдяки чому можуть змінитися погляди громадян на свій спосіб життя, збереження навколишнього середовища, тож, покращиться загальний рівень якості життя як місцевих та і сільських жителів.

В роботі було розглянуто декілька туристичних підприємств Одеської області у розвитку екологізації як фактору конкурентоспроможності, їх переваги та недоліки з боку економічного та екологічного стану. Розроблені та запропоновані шляхи підвищення ефективності та вдосконалення екологізації в туристичних підприємствах, проведено аналіз щодо досвіду закордонних країн в екологізації туризму а також механізм формування ефективної роботи туристичних підприємств на підставі екологізації.

У зв'язку з ситуацією, що склалася в Україні, туризм на даний момент не може функціонувати так як і раніше, але запропоновані вище в роботі пропозиції повинні вплинути на розвиток в екологізації туризму у післявоєнний час в майбутньому та відновити економіку країни зачепивши також і інші діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бойко В. О. Сільський зелений туризм в Україні: проблеми та перспективи. Агросвіт. 2020. N 22. С. 58-65. Эл.посилання: 10.32702/2306-6792.2020.22.58

2. Барчукова Н. С. Міжнародне співробітництво держав у галузі туризму. К.: Міжнародні відносини, 2006. 176 с.

3. Соляник С. Ф. Проблема негативних наслідків сучасного масового туризму та шляхи їх подолання // *Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права*. Серія філософські науки. 2011. Вип. 11. С. 230-242.

4. Вісник Львівського інституту економіки і туризму [Текст] : зб. наук. ст. / М-во освіти і науки,молоді та спорту України. Львів. інст-т економіки і туризму ; [редкол. : І. О. Бочан та ін.]. Львів : ЛІЕТ, 2011. № 6. 316 с.

5. Хумарова Н.І., Михайлюк О.Л. Маркетингова політика просування послуг у готельному бізнесі України // *Вісник соціально-економічних досліджень*: Одеса: Одеський національний економічний університет. 2018. No. 3 (67). С. 53-61.

6. Михайлюк О.Л. Маркетингові інструменти розвитку екологічного напрямку сільського туризму// *Економічні інновації* .- Збірник наукових праць ІПРЕІ. Том 20, Випуск 3(68). С. 145-155.

7. Михайлюк О.Л. Економічний, інфраструктурний і екологічний потенціал розвитку круїзного туризму в Одеській області// *Науковий вісник ОНЕУ*. 2014. No10 (218). С.112-123.

8. Михайлюк О.Л. Туристичні кластери в оздоровчому туризмі Одеської області. – Режим доступу: http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/5476

9. Михайлюк О.Л. Перспективи розвитку екоготелів в Україні // Туристичний та готельно-ресторанний бізнес: світовий досвід та перспективи розвитку для України: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної

конференції студентів, аспірантів та вчених (м. Одеса, 10 квітня 2019 р.) / Одеський національний економічний університет. Одеса: ОНЕУ, 2019. 881 с. (С. 103-111).

10. Михайлюк О.Л. Нормативно-правові механізми для підвищення екологічної безпеки туристичної сфери України // *Науковий вісник ОНЕУ*.- 2017, No.7-8 (249-250). С.126-140.

11. Ковальов А. І., Щербак А. В. Формування кластерних структур як чинник підвищення конкурентоспроможності економіки Одеської області / *Вісник соціально-економічних досліджень* : зб. наук. пр. / гол. ред. М.І. Звєряков; Одеський нац. екон. ун-т. Одеса, 2009. Вип. 35. С. 58-62.

12. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.03.2017 р. No 168-р.

13. Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/168-2017

14. Леонт'єва Ю.Ю., Почепинець Д.С. Класифікація ризиків виробничої діяльності готельного підприємства [Електронний ресурс] // *Науково-технічний збірник*. 2012. No 102.

15. Статистична інформація з офіційного сайту Державної служби туризму і курортів України // Dokument HTML.- http:// www.tourism.gov.ua.

16. Концепція розвитку туризму в м. Одесі на 2007 – 2015 роки: Рішення Одеської міської ради від 4 липня 2007 р. No 1395-V // Dokument HTML. http:// www.misto.odessa.ua

17. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні: Навч. посібник. – Чернівці: Книги – XXI, 2003. 300 с.

18. Європейський досвід організації сільського зеленого туризму/ Все про туризм. Туристична бібліотека, 2017. – Режим доступу: http://infotour.in.ua/siltur2.htm

19. Оновлена Програма добровільної категоризації у сфері сільського зеленого туризму «Українська гостинна садиба» / ГО «Спілка сільського

зеленого туризму України», 2017. – Режим доступу: http:// www.greentour.com.ua/posluga

20. Борисенко Ю.В. Оцінка стану підприємництва у сфері сільського зеленого туризму. – Львів: Світ, 2012. 127 с.

21. Закон України «Про особисте селянське господарство» станом на 15.05.2003 р./ Верховна Рада України. Офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, 2003. 232 с. (Бібліотека офіційних видань)

22. Садовенко А. Л., Масловська А.К., Середа В., Тимочко. Сталий розвиток суспільства: навчальний посібник / 2 вид. – К., 2011. 392 с.

23. Голод А.П. Екологізація туристичної діяльності в контексті забезпечення сталого розвитку регіону // Україна : Схід-Захід-проблеми сталого розвитку: матер. І туру Всеукр. Наук.-практ. конф., 24-25 листопада 2011 р. Львів : РВВ НЛТУ України, 2011. Т. 1. С. 86-88.

24. Дмитрук О. Ю. Екологічний туризм: Сучасні концепції менеджменту і маркетингу / – К.: Альтернатива, 2004. 192 с.

25. Економічна теорія: навчальний посібник / За ред.. В.О. Білика, П.Т. Саблука; 4-е вид., перероб. та доп. – К.: ННЦ ІАЕ, 2004. 560 с.

26. Стеблій Г.Я. Мікроекономіка: навч. Посібник. – Київ: "Фірма "Інкос", Центр навчальної літератури, 2007. 221с.

27. Krzymowska-Kostrowicka A. Geoekologia turystyki i wypoczynku [Текст] / Alicja Krzymowska-Kostrowicka. — Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1997. 238 s. : il. Эл.посилання: 83-01-12373-7

28. Romanenko, Y. O., Boiko, V. O., Shevchuk, S. M., Barabanova, V. V., & Karpinska, N. V. Rural development by stimulating agro-tourism activities. International Journal of Management, 2020. No 11(4), С. 605-613. Эл.посилання: 10.34218/IJM.11.4.2020.058